

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR MEKÂNSAL BOŞLUK: İSTANBUL KARA SURLARI DÜNYA MİRAS ALANI¹

A SPATIAL VOID THAT HAS CHANGED AND TRANSFORMED IN THE HISTORICAL PROCESS: ISTANBUL LAND WALLS WORLD HERITAGE SITE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 09 Şubat 2021	Received: February 09, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 10 Şubat 2021	Peer Review: February 10, 2021
Kabul: 30 Temmuz 2021	Accepted: July 30, 2021

DOI : 10.22520/tubaked2021.23.010

Elifnaz DURUSOY ÖZMEN**

ÖZET

Felsefe, bilim, sanat vb. gibi çoğu disiplinde “boş(luk)” olmadan “dolu(luk)”, “dolu(luk)” olmadan ise “boş(luk)” anlamsızdır. Mimarlık ve şehircilik disiplinlerinin temel problem alanı olan mekânlarda da “dolu”ya karşılık gelen yapı çevre ile “boş” kavramının karşılığı olan açık alanlar üzerine temellenen ikili bir ilişki mevcuttur. Ancak, şehirler tarih boyunca anlamlı kılan bu birliktelik mekânsal boşlukların tahrip edildiği 21. yüzyıl dönümünde değişime uğrayarak dönüşmeye başlamıştır. Özellikle eteklerine doğru sınırsız bir biçimde genişleyen şehirlerin kentleşme süreçlerini en yoğun şekilde deneyimlendiği çeperlerinde gözlemlenen söz konusu durum, mekânsal boşlukların sahip olduğu değer ve niteliklerin tespit edilemeden kaybedilmesine yol açmaktadır.

Bu çalışma, şehirlerin oluşumunda ve sürekliliğinde önemli rolleri olsa dahi çoğunlukla atıl durumda olan ve bu gibi sebeplerden ötürü olası yeni yapılaşma alanları olarak görülen mekânsal boşlukların dönüşümü süreçlerine dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda makale kapsamında gerçekleştirilen örnek inceleme, Türkiye'nin küresel metropolü olan İstanbul'un hızlı ve radikal büyümesi sonucunda merkezde kalsa dahi doku ve kullanım bakımından halen çeper karakteri gösteren bir şehir bileşenine dönüşen İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı (İKSDMA) üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Mekânsal boşlukların bir değer olarak kavranması yolunda farkındalık sağlama hedefinde olan bu makale kapsamında İKSDMA'nın belirlenen tarihi dönemler dahilinde mekânsal bir boşluk olarak hangi bileşenlere sahip olduğu, ne gibi anlamlar taşıdığı ve hangi müdahalelere maruz kalarak yitirilme tehdidiyle karşılaştığı kronolojik olarak

* Bu çalışma, yazarın 2019 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Mehmet Cengiz Can danışmanlığında tamamladığı “Değer Olarak Mekânsal Boşluk ve Korunmasına Yönelik Bir Yöntem Önerisi: İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı Örneği” isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. , Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı.
e-posta: elifnazdurusoy@gmail.com ORCID: 0000-0002-3137-2187

aktarılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise günümüzde UNESCO Dünya Miras Alanı statüsüyle uluslararası ölçekte koruma altında bir kültürel miras olan İKSDMA'nın nasıl etkilendiği yorumlanmıştır. Gerçekleştirilen saha çalışmaları aracılığıyla yapılan bu yorumlama ışığında, deneyimlediği türlü müdahalelere rağmen mekânsal bir boşluk olma niteliğini bugüne dek koruyabilen kültürel bir değer olan söz konusu alanın gelecekteki sürdürülebilirliği sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal Boşluk, Dolu(luk)-Boş(luk), Süreklilik, Dönüşüm, Çeper, Kara Surları, İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı (İKSDMA), İstanbul.

ABSTRACT

In most disciplines such as philosophy, science, and art, “void” is considered meaningless without solid, and vice versa. In parallel to that, it is possible to observe the same relationship in the fields of architecture and urbanism, whose main research interests are the combination of the built environment which correspond to “solid” and unoccupied open areas which corresponds to “void”. However, this bilateral relationship that makes cities meaningful throughout history, has started to lose its meaning by the turn of 21st century when the heavy transformation on spatial void has begun. This situation, which is observed especially in the periphery areas of the expanding cities towards their outer skirts, leads to the loss of the meaningful whole formed by the coexistence of solid and void even before appreciating their actual value.

This study aims to draw attention to the processes of transformation of such voids, which are mostly inactive/left-over and considered as potential construction areas even if they have important roles in the formation and continuity of cities. The study is structured on the framework of sampling based on the proposed approach and method to the chosen case study, Istanbul Land Walls World Heritage Site (ILWWHS), which has become a part of the city center because of the growth of the city and still show the character of the periphery in terms of texture and use.

Within the scope of this article, ILWWHS has been defined chronologically within the historical periods determined considering the important breaking points of Istanbul. In the following section, the chronologically differentiated solid-void relationship of the study area has been investigated with respect to their values and threats by giving reference to the interventions subjected from the past to the present day. As a result of the outcomes obtained through the field studies, the effects of the continuous changes on the site have been evaluated and the sustainability of ILWWHS, as a cultural value under international protection with the status of UNESCO World Heritage Site to be conserved, has been questioned.

Keywords: Spatial Void, Solid-Void, Continuity, Transformation, Land Walls, Periphery, Istanbul Land Walls World Heritage Site (ILWWHS), Istanbul.

GİRİŞ: BOŞLUK KAVRAMI VE MEKÂNSAL BAĞLAMDAKİ AÇILIMI

Kelime anlamı ile “boş(luk)”, içinde maddesel herhangi bir cisim veya varlığın bulunmadığı oyuk, çukur, kapanmamış yer olarak tariflenmektedir (URL 1). Kimi zaman fiziksel anlamda dolu olmama durumunu temsil eden söz konusu kavram, kimi zaman birinin gidişi veya ölümü ardından yaşanan tek başlılık hissiyatını, kimi zaman ise eksikliği, meşguliyetin olmadığı özgürlük anını, yalnızlığı veya deneyimlenen çaresizlik duygusunu karşılamaktadır.¹

Boşluk kavramı, gelişen yaşam koşulları ve teknolojik olanaklara bağlı olarak yapılan araştırmalar ışığında geçen zamana paralel olarak gerek anlam gerekse içerik bakımından zenginleştiği bilinen bir konu başlığıdır.² Nitekim boşluğun var olup olmadığı, var ise ne anlama gelip ne ifade ettiği, yok ise neden var ol(a)madığı veya ol(a)mayacağı yaklaşık iki bin yıldır yanıtları aranan sorulardan olmuştur. Sıralanan bu gibi soruları cevaplandırma isteği ilk olarak felsefe ve psikoloji gibi sosyal bilimlerle başlamış, fizik ve uzay gibi sayısal bilim dalları ile sürdürülmüş, ardından ise resim, heykel ve müzik gibi sanat disiplinleri başta olmak üzere oldukça geniş bir yelpazedeki uzmanlık alanında kendine yer edinmiştir. Bu denli geniş bir seçkinin temel bir konusu olmasından yola çıkarak; insan hareketlerinden güneş sistemine, müzikteki tekrarlardan dünyanın kendi eksenini etrafında dönmesine, izafiyet teorisinden uzay yolculuğuna kadar farklı çeşitlilikteki olguların temelinde “boşluk” kavramının yattığı tespit edilmiştir.³

Boşlukları konu edinen çok çeşitli bilim dalları arasında mimarlık ve şehircilik de yer almaktadır. Şehirleri oluşturan bileşenlerden biri olan yapılaşmamış açık alanlara karşılık gelen boşluklar, zaman içerisinde değişip evrimleşerek kendilerine atfedilmiş farklı anlamları aracılığıyla şehirleri ekolojik, ekonomik, çevresel, sosyal ve/veya rekreasyon anlamında besleyen alanlar olarak tanımlanmıştır⁴. Her şeyin dolu olduğu bir düzende hareketin mümkün olamayacağı düşünüldüğünde; yürüyen insandan oyun oynayan çocuklara, toplu taşıma kullanan kişilerden alışverişe çıkan gruplara kadar oldukça geniş bir yelpazedeki tüm hareketler boşlukların şehir ölçeğindeki mekânsal varlığı ve önemini simgelemektedir.

¹ Boş(luk) kavramı İngilizcede “lacuna”, “void”, “emptiness”, “cavity”, “blank” veya “vacancy”, Yunancada “khaos” veya “kenon”, Latince’de “inanis”, “vacui”, “vacuum” veya “nihil”, İspanyolcada “vague” veya “vacante”, Fransızcada “vacuité”, Arapçada “shaghir”, Japoncada ise “satoyama” olarak anılmaktadır.

² Saner 2015

³ Durusoy Özmen 2019

⁴ Kuloğlu ve Şamlıoğlu 2012; Doyduk 2015

Fakat tek merkezli hakimiyet yapısından çevre mekânlara yayılan ve gelişen altyapı teknolojileri dolayısıyla çok merkezli kentsel bölgelere evrilen günümüz şehirleri, doluların ezici üstünlüğü karşısında kendilerini anlamlı kılan mekânsal boşluklarını kaybederek gün geçtikçe tanımsızlaşmaktadır⁵. Boşluk kavramının belirsizlik, eksiklik, muğlaklık, tenhalık vb. gibi olumsuzluk içeren açılımları ile ilişkilendirilen ve ağırlıkla herhangi bir yerin “boş kalmaması” gerektiği vurgusu doğrultusunda güç bulan bu durum, şehircilik disiplininde çalışan uzmanlar tarafından kentleşmenin tırmanarak başat yerleşme formu haline geleceğini ve şehirlerin bitimsiz birer kentsel alana dönüşeceğini savunan “Dünya Kenti”⁶, “Gezegensel Kent”⁷, “Ucu Olmayan Şehir”⁸ vb. gibi gelecek senaryolarında da kendini göstermektedir.⁹

İnsanlık tarihinde çok önemli bir aşamayı temsil etmekle beraber çağımızın ölümcül hastalığı olarak da nitelendirilebilecek söz konusu kentleşme olgusunun hassasiyet kazandığı alanın kırsal ve kentsel bölgelerin arasında kalan, kıra ve kente özgü kullanımların karıştığı ve hatta bazen iç içe geçerek çatıştığı kullanımlara sahip şehir çeperleri¹⁰ olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ifadeyle, şehirlerin takip edilemeyecek bir hızla saçaklanarak etrafa yayılması sonucunda oluşan, kırsal olmayan ancak kentle de bütünleşmeyen çeperler, mekânsal boşluklara dair farklılaşmanın en sık ve yoğun deneyimlendiği bölgelerdir. Kentlerin ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıyla birlikte çok daha görünür bir hal alan bu değişim, çeperlerde yer alan nitelikli mekânsal boşlukların terk edilerek bakımsız kalmasına veya tamamen yok olmasına sebebiyet vermektedir¹¹.

⁵ Webber 1964; Arefi 1999

⁶ Friedman 1986, 69-84

⁷ Merrifield 2013

⁸ Doxiadis ve Papaioannou 1974

⁹ 1900’lerin başında %30’u kentlerde yaşayan dünya kent nüfusu oranı, 1950’lerden sonra %50’lere, günümüzde ise %60’lara ulaşmıştır. Dünya Bankası’nın tahminleri 2025 yılına kadar dünyanın toplam nüfus artışının %66’sının hızla genişleyen kentsel alanlarda görüleceğini yönündedir (United Nations 2014). Yapılan bu öngörü, kır ile kent arasındaki sınırların giderek belirsizleşerek birbiri içine geçeceğini, mekânsal boşlukların ise hızla kaybedileceğini savunmaktadır. Nitekim konu hakkında çalışan araştırmacıların birçoğu günümüz şehirlerinin giderek binalar yığını haline almaya başladığını, bunun doğal bir sonucu olarak yere ait kimliğin zayıfladığını, insanların ise çevrelerine yabancılaştıklarını vurgulayarak mekânın dönüşümü sürecinde ortaya çıkan tüm bu kentleşme belirtilerinin “yer kaybı (loss of place)”na işaret ettiğinin altını çizmiştir (Norberg-Schulz 1988; Soja ve Kanai 2007; Sennett 2014).

¹⁰ Çeper, kelime anlamı olarak set, duvar, engel, zar anlamlarına gelmektedir (URL 1). Mekânsal bağlamda çeper kavramı ilk olarak 1937 tarihinde T.L. Smith tarafından kaleme alınan “The Population of Louisiana: Its Composition and Changes” isimli makalede, büyümekte olan kent merkeziyle onun kırsal etki alanı arasında kalan yer olarak tanımlanmıştır.

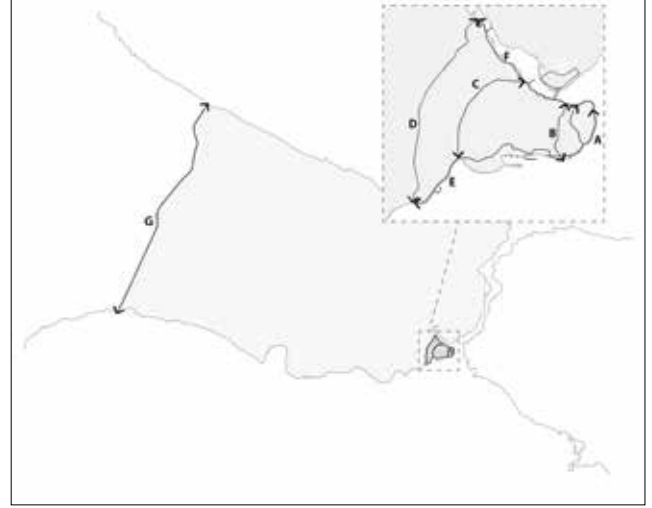
¹¹ Durusoy Özmen 2019

Altı çizilen problemi görünür kılmak adına makale dahilinde ele alınan çalışma alanı, Türkiye'nin en hızlı büyüyen, radikal bir şekilde dönüşen ve küresel ağlara entegre olmuş metropolü olan, ulaştığı mekânsal yayılım itibarıyla sonu olmayan kent tanımlamalarına uyan, sınırları dahilinde bulunan farklı ölçek ve özellikteki mekânsal boşlukların çeşitli baskılara maruz kalarak birçok bağlamda dönüşmekte olduğu şehirlerden biri olan İstanbul olarak belirlenmiştir. İstanbul özelinde detaylı olarak çalışılmak üzere seçilen alan ise 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar kentin çeperi olma sıfatını üstlenen, 1950'li yıllarda gözlemlenen hızlı büyüme sonucunda kent içerisinde sıkışan, günümüzde ise sınırları dahilinde belirlenen çok sayıda yenileme alanı sebebiyle anlamlı bütüncül kurgusunu oluşturan mekânsal boşluklarını kaybetme tehdidiyle yüzleşen İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı (İKSDMA)'dır.

MEKÂNSAL BİR BOŞLUK OLARAK İSTANBUL KARA SURLARI DÜNYA MİRAS ALANI

İstanbul, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik bir yerleşim alanı olması dolayısıyla tarihi boyunca kesintisiz bir mekânsal gelişime sahne olan bir kenttir. Başkentlik statüsünü 20. yüzyıla dek koruyan İstanbul'un sürekli yerleşim gösteren bölgelerinden biri Tarihi Yarımada'dır. Yaklaşık 8500 yıllık tarihi boyunca farklı medeniyet ve kültürlerle ev sahipliği yaptığı bilinen Tarihi Yarımada için çeşitli savunma mekanizmalarının geliştirildiği bilinmektedir. Bahsi geçen savunma sistemlerinden biri dış tehditleri engellemek ve kenti savunulabilir kılmak adına inşa edilen kent surlarıdır. Tarihi Yarımada'da bulunan kent surları, inşa edilmiş tarihlerine göre doğudan batıya doğru "Byzantion Surları", "Septimius Severus Surları", "Constantinus Surları" ve "Kara Surları (Theodosius Surları)" ve "Anastasios Surları" olarak sıralanmaktadır (Şek.1)¹²⁻¹³. İstanbul'un tarih boyunca deneyimlediği mekânsal gelişim, sözü edilen kent surlarının kronolojik oluşumuna paralel bir seyir izlemiştir. Diğer bir ifadeyle, farklı dönemlerde inşa edilen kent surları, içerisinde bulunan dönemin yerleşim sınırını oluşturmuş, bir sonraki dönemde ise kentsel mekânı sınırlandırıcı bir unsur işlevi görerek çeper oluşumuna aracılık etmiştir.

M.S. 5. yüzyılda II. Theodosius tarafından üç kademeli bir savunma hattı tanımlayacak şekilde Marmara kıyısındaki Mermer Kule ile Haliç arasına yaptırılan 14 km uzunluğundaki "Kara Surları", İstanbul'da bulunan diğer surlardan farklı olarak inşasının tamamlandığı 413 yılından 1980'li yılların sonuna kadar uzanan geniş bir zaman diliminde kentin batı sınırını belirleyerek çeperini tanımlamıştır. Dolayısıyla, Kara Surları aracılığıyla

Şekil 1: Tarihi Yarımada'yı korumak amacıyla inşa edilen surlar sistemi: A-Byzas Surları; B-Severus Surları; C-Constantinus Surları; D-Theodosius Surları; E-Marmara Deniz Surları; F-Haliç Surları; G-Anastasius Surları (Yazar tarafından hazırlanmıştır) / *The wall system built to protect the Historic Peninsula: A-Byzas Walls; B-Severus Walls; C-Constantine Walls; D-Theodosius Walls; E-Marmara Sea Walls; F-Golden Horn Walls; G-Anastasius Walls*

Şekil 2: İKSDMA sınırları (2020 tarihli Google Earth hava fotoğrafı üzerine yazar tarafından işlenerek hazırlanmıştır) / *The boundaries of ILWWHS*

oluşan kent çeperi, yakın geçmişe kadar çevresindeki yapılı çevreyi anlamlı kılan nitelikli bir "mekânsal boşluk" tanımlamıştır¹⁴.

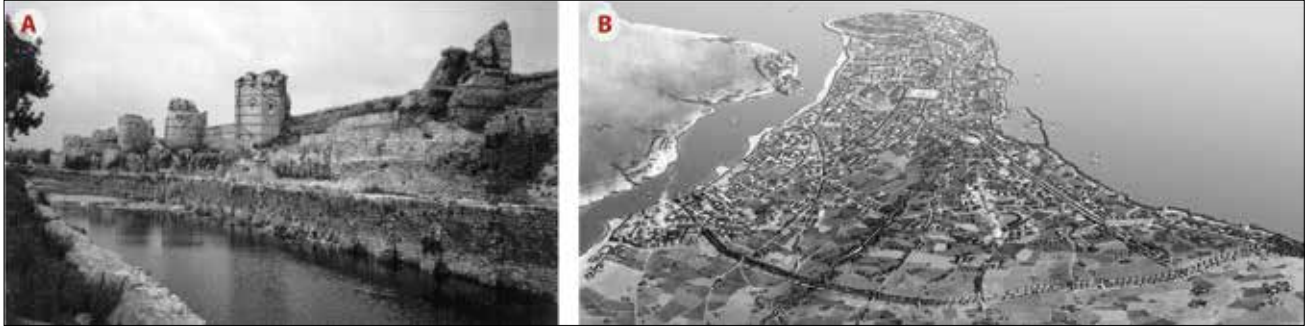
Bizans Dönemi'nden bu yana mevcut olan bu değerli mekânsal boşluk, 1950'li yılları takip eden süreçte İstanbul'da gözlemlenen hızlı büyüme sonucunda kent içerisinde kalması sebebiyle "kent yarığı" olarak tanımlanmıştır¹⁵. 1985 yılında sahip olduğu üstün evrensel değer sebebiyle UNESCO tarafından İstanbul'da belirlenen dünya mirası alanlarından biri olarak uluslararası düzeyde koruma altına alınmıştır

¹² Durusoy Özmen 2019

¹³ Tarihi Yarımada'nın kuzey kıyısı boyunca inşa edilen "Haliç Surları" ve güney kıyıları boyunca devam eden "Marmara Deniz Surları" da kenti dış tehditlere karşı korumak amacıyla inşa edilen diğer savunma sistemlerindedir.

¹⁴ Durusoy Özmen 2019

¹⁵ Baş Bütüner 2010

Fotoğraf 1: A-Kara Surları'nın üç kademeli tasarım kurgusu (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); B-Kara Surları'nın inşasıyla birlikte kent sınırına dahil edilen mekânsal boşlukları temsil eden Bizans dönemi İstanbul kent tasviri (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi) / A-The three-stage design setup of the Land Walls; B-Byzantine-era Istanbul city depiction representing the spatial voids included in the city boundary with the construction of the Land Walls

(URL 2). 2000'li yıllardan günümüze dek ise kent içerisinde sıkışmış ve yıpranmış olduğu gerekçeleriyle sınırları dahilinde altı adet yenileme alanı ilan edilerek farklılaşmaya başlamış¹⁶, bu sebepten ötürü anlamlı bütüncül kurgusunu oluşturan mekânsal boşluklarını kaybetmeye başlayan bir çeper kuşağa dönüşmüştür.

Bu makale, günümüzde İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı (İKSDMA) olarak anılan söz konusu çeper kuşağın geçirdiği değişimi dolu(luk)-boş(luk) ilişkisi üzerinden okumayı ve mekânsal boşlukların dönüşümü özelinde çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır (Şek.2). Belirtilen çıkarımlar, gerçekleştirilen saha çalışmaları ile İstanbul kenti özelinde deneyimlenen gelişmelere koşut olarak konu hakkında çalışan araştırmacı ve uzmanların görüşleri aracılığıyla belirlenen tarihsel kırılma noktaları uyarınca yedi alt başlıkta incelenmiştir.¹⁷ Belirlenen alt başlıklardan her biri İstanbul'un ilgili dönemdeki yasal, yönetsel ve kentsel bağlamı paralelinde kronolojik olarak özetlenerek İKSDMA dahilinde bulunan mekânsal boşluklar özelinde yorumlanmış, yazar tarafından hazırlanan altlık haritalar ve haritalarla ilişkilenen fotoğraflar aracılığıyla sunulmuştur.

M.S. 5.YY-1453: KARA SURLARI'NIN İNŞASI VE YERLEŞİME DAİR İZLER

Geçmiş boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı gibi üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul kent tarihinde ön plana çıkan hükümdarlarından biri, kente adını veren Constantinus'un ardıllarından olan II. Theodosius'tur. II. Theodosius, kentteki hükümdarlığını izleyen 408 ile 450 yılları arasında şehrinin korumak adına "Kara Surları" olarak adlandırılan üç kademeli bir savunma sistemi yaptırmıştır (Foto. 1-A).

Planı büyük ölçüde arazinin topoğrafik yapısına göre belirlenen, 15-20 metre yüksekliğe sahip 96 adet kuleyle korunan ve 32 adet kapıya sahip olduğu bilinen Kara Surları'nın inşasıyla birlikte kent sınırları dışında bulunup çoğu İmparator, manastırlara veya aristokrat ailelere ait olan bostanlar, tarım alanları, gülistanlar, mezarlıklar, mesire alanları, çayırıklar ve geniş bahçeler kent sınırına dahil edilmiştir¹⁸ (Foto. 1-B). Çeperi oluşturan bu gibi mekânsal boşluklar, şehrin sıklıkla karşılaştığı kuşatmalar nedeniyle güvenilir olmadığı gerekçesiyle uzun bir zaman boyunca yerleşim göstermemiş olsa da geçen zamanla birlikte toplumun ruhsal olarak arınmasına aracılık eden kutsal ve dini bir bölge tanımlamıştır. Nitekim yaşam ve mucizevi şifalar verdiği inanan kaynaklar barındırması dolayısıyla Bizans Dönemi'nde Kara Surları'nın yakınında inşa edilen Stoudios (M.S. 5.yy), Khora (M.S. 6.yy) ve Panagia Pege (M.S. 6.yy) gibi dini yapıların alanın bahsi geçen ruhani niteliğine katkı verdiği bilinmektedir¹⁹. İmparatorların seferlere çıkmadan önce sıralanan kiliselere uğrayarak temennilerde bulunmaları, sefer dönüşlerinde kente girmeden hemen önce ise bu yapıları yeniden ziyaret ettiklerine dair kayıtlar olması altı çizilen ruhani kimliği destekler niteliktedir²⁰.

Kara Surları'nın inşasını takip eden dönemde çeperi tanımlayan söz konusu mekânsal boşluğu oluşturan başlıca öğelerden biri bostanlardır. Bölge peyzajı

¹⁶ 5366 sayılı "Yenileme Kanunu" ile 2006 yılında Tarihi Yarımada sınırları dahilinde "yıpranma dolayısıyla yenilenmesi gerekli görülen" toplam 15 adet yenileme alanı belirlenmiştir. Sözü edilen 15 yenileme alanının 6 tanesinin Kara Surları aracılığıyla oluşan kent çeperi dahilinde yer alması dikkat çekicidir. Uluslararası ölçekte koruma altında olan söz konusu alan, koruma amacı taşımayan rant odaklı yenileme projelerinin üretilmesiyle birlikte özgün niteliğini yitirerek dönüşmeye başlamıştır.

¹⁷ Belirtilen kırılma noktaları, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası" (Müller-Wiener 2002), "İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinapolis, İstanbul" (Kuban 1998) ve "İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü" (Tekeli 2013) başta olmak üzere, konu hakkında başvurulabilecek temel kaynaklardan yararlanılarak saptanmıştır.

¹⁸ Van Millingen 1899; Tumbull 2004; Yerasimos 2010; Pérouse 2016

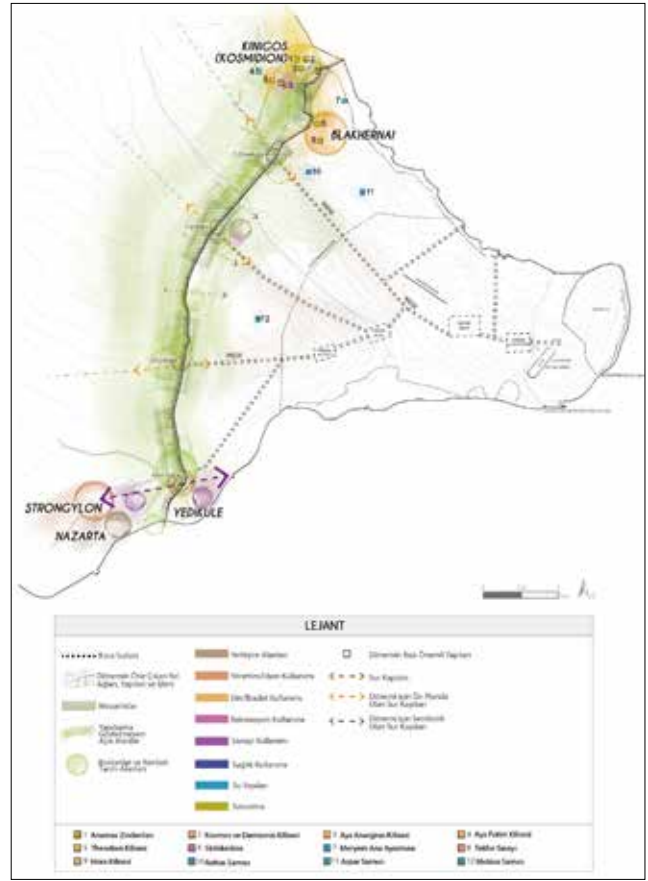
¹⁹ Eyice 1975; Necipoğlu 1995; Magdalino 2013; Magdalino 2017

²⁰ Eyice 1975; Özbayoğlu 2005

hakkında yapılan detaylı araştırmalar ışığında Kara Surları boyunca yer alan bostanların Bizans Dönemi'nden bu yana kullanıldığı ve halkın gıda ihtiyaçlarının çoğunu karşıladığı tespit edilmiştir²¹. Yaklaşık 1500 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olduğu düşünülen bostan alanlarının yanı sıra bu dönem çerperinde yer edinen bir diğer unsur da mezarlıklardır. Çoğunlukla sur kapılarının batısında yer alan mezar alanlarından büyük bir kısmı da tıpkı bostanlar gibi Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir. Özellikle Silivrikapı, Mevlevihanekapı, Edirnekapı ve Eğrikapı dışında yer alan mezarlıkların surlar boyunca geniş alanlara yayılmış olduğu dikkat çekmektedir²².

Çoğunlukla tarımsal üretim amacıyla kullanılan bostanlar ve mezarlıklarla şekillenen çerperde ön plana çıkan alanlardan bir diğeri de alanın kuzey doğusunda bulunan Blakhernai bölgesidir. Blakhernai'nin Bizans İmparatorluğu'nun yönetim merkezlerinden biri olması sebebiyle yalnızca imparator ve saray sakinleri tarafından kullanılması, Kara Surları'yla tanımlanan ıssız alanda yapılmasında belirleyici bir faktör olmuştur²³. Geçen zamanla birlikte Kara Surları'nın batısında oluşmaya başlayan bölgelerden biri de Eyüp'tür. Bu dönemde "av/avcı" anlamına gelen "Kinigos" veya bölgenin o dönemki kimliğini temsil eden "yeşil" anlamına gelen "Kosmidion" olarak anılan Eyüp, şifa verdiğine inanılan azizlere adanmış olması sebebiyle kent çerperindeki mekânsal boşluklara atfedilen maneviyat duygularının gücünü simgelemiştir²⁴.

Kara Surları'nın batısında gözlenen bir diğer oluşum ise Zeytinburnu'nda varlık göstermiştir. Bizans kaynaklarında "sur dışındaki bir mahalle" olarak tanımlanan Zeytinburnu, söz konusu dönem dahilinde "Strongylon" olarak bilinmektedir²⁵. Strongylon, kalabalık bir yerleşim yeri olmasa da savaş, kuşatma veya deprem gibi doğal ve insan kaynaklı afetler sırasında evlerinde bulunmaya cesaret edemeyen halkın güvenli bularak toplandığı bir alan tanımlanmıştır²⁶. Strongylon yakınlarındaki Kazlıçeşme'nin ise Bizans Dönemi Konstantinopolis'inde salgın hastalıkların bulunduğu ülkelerden gelen insanlar için karantina bölgesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Bizans Dönemi yerleşim kuralları dahilinde özellikle veba hastalığının gözlemlendiği yabancı ülkelerden gelen kişilerin sur içi bölgeye girmeden önce yedi gün boyunca "karantina" anlamına gelen "Nazarta" olarak anılan Kazlıçeşme'de bekletildiğine dair kayıtlar mevcuttur²⁷.

Şekil 3: İKSDMA'nın "Kara Surları'nın İnşası ve Yerleşime Dair İzler" olarak isimlendirilen 5.yy-1453 sürecindeki şematik tasviri (Durusoy Özmen 2019) / Schematic depiction of ILWWHS during the 5th century-1453 period, named as "Construction of Land Walls and Traces of the Settlement"

Dolayısıyla, söz konusu dönem dahiline inşa edilen Kara Surları, işgal ve savaşlara karşı kentin güvenliğini kontrol edip şehrin batı sınırını çizen bir nevi yönetim ve güç sembolü haline gelmiştir. Kara Surları'nın inşasıyla birlikte şekillenmeye başlayıp günümüzde İKSDMA olarak anılan kent çerperi ise azınlık gruplar ile kentten uzak olması istenen kullanımlara ayrılan, ruhani nitelikler taşıyan ve çoğunlukla tarımsal üretim gözlenen geniş bir mekânsal boşluktur (Şek. 3).

1453-1839: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİ BİR DEVRİN BAŞLANGICI

İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı İmparatorluğu yönetimine geçtiği 1453 yılıyla başlayan bu dönemde, yerleşimin fizik mekânı çok fazla değişmemiş olsa da zorlu bir mübadeleden çıkan kentin yerleşilemeyecek derecede bakımsız olması sebebiyle çeşitli imar faaliyetleri başlatılmıştır²⁸. Deneyimlenen zorlu kuşatma sonrasında büyük hasarlar gören Kara Surları sözü edilen geliştirme çabaları kapsamında yıktırılmamış, iç ve dış trafiği kontrol etmek amacıyla

²¹ Kaldjian 2014

²² Başgelen 2020

²³ Van Millingen 1899

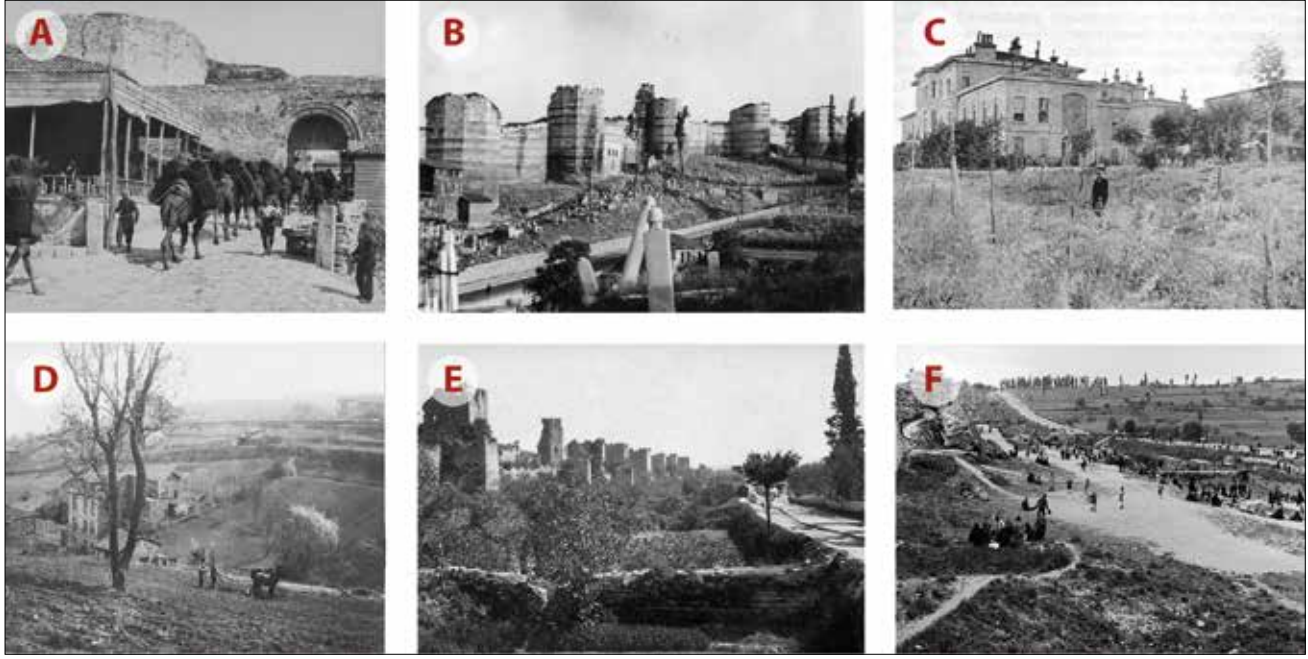
²⁴ Prokopios 1994

²⁵ Başgelen 2005

²⁶ Özbayoğlu 2005

²⁷ Yelmen 2005

²⁸ Yerasimos 2010

Fotoğraf 2: A-19. yy. başlarında gümrük olarak kullanılan Edirnekapi (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); B-Eğrikapı Mezarlığı (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); C-19. yy. başlarında Balıklı Rum Hastanesi (URL 3); D-Çavuşbaşı Çiftliği (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); E-Kara Surları boyunca uzanan bostanlar (Başgelen 2020); F-Edirnekapi civarının halk tarafından kullanımı (White vd. 2013) / A-Edirnekapi, which was used as customs in the early 19th century; B-Eğrikapı Cemetery; C-Balıklı Greek Hospital in the early 19th century; D-Çavuşbaşı Farm; E-The bostans along the Land Walls; F-Public use of Edirnekapi area

bir denetim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kara Surları'nın bu süreçte gözlemlenen bir diğer işlevi ise imparatorluğa ait vergi ve ödemelerin üzerinde bulunan kapılar aracılığıyla toplandığı bir gümrük oluşudur²⁹ (Foto. 2-A). Böylece sur içi korunaklı bir yerleşim alanı olarak kullanılmaya devam etmiş, kent çeperi ise günlük şehir hayatından uzak kalma özelliğini sürdürmüştür.

Fatih Sultan Mehmet'in döneme damga vuran nüfuslandırma politikaları, kente gelen Müslüman olmayan toplulukların çeperin Kara Surları dışında kalan bölümüne yerleştirilmesi üzerine kurgulanmıştır³⁰. Bu gelişmeyi takiben, sur içinde bulunması mümkün görülmeyen Ermeni, Rum, Hristiyan vb. gibi farklı dine mensup Gayrimüslim azınlık gruplar ile Mevlevi, Bektaşî, Halvetî vb. tasavvuf öğretilerine ait dini yapılar ve mezarlıklar kent çeperini şekillendirmeye başlamıştır³¹ (Foto. 2-B). Bu dönemde Kara Surları'nın özellikle batı yakasında karşılaşılan yapı tiplerinden öne çıkan diğerleri ise sefere çıkan askeri zümrenin konaklama ihtiyaçlarını karşılayan kışla yapıları, azınlık toplulukların sağlık ihtiyaçlarını gidermek adına inşa edilen sağlık yapıları ve çeperin rekreasyon ağırlıklı kimliği doğrultusunda hayat bularak tarımsal ve/veya hayvansal üretim sağlayan çiftlik yapıları olmuştur. Belirtilen yapıların döneme ait eski fotoğraflarına bakıldığında çevrelerindeki bahçe ve bostan gibi geniş yeşil alanlar dikkat çekmektedir (Foto. 2-C ve D). Dönem haritalarından da kolaylıkla takip edilebilecek

söz konusu durum, kentin çeperi olarak nitelendirilebilecek bu bölgeye farklı işlev ve nitelikte yapılar inşa edilmeye başlanmasına rağmen alanın halen bir mekânsal boşluk tanımladığına işaret etmektedir.

Nitekim belirtilen süreçte kenti ziyaret eden Evliya Çelebi, yaklaşık 1500 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olduğu düşünülen bostan alanlarını betimleyerek çeper boyunca süreklilik gösteren bir yeşil doku bulunduğunu kaydetmiştir³² (Foto. 2-E). Artan üretim hacimleri dolayısıyla tarımsal aktivitenin gündelik yaşam kültürüne yansımaya da aracı olan bostanlar, Bizans Dönemi'ndeki tarımsal üretim hareketinin Osmanlı İmparatorluğu sürecinde de devam etmesine aracılık etmiş, bu sayede bostancılık olgusunun kent bütününe sosyo-ekonomik ve ticari anlamda katkı sağlamasına vesile olmuştur³³. Kara Surları peyzajından rekreasyon amaçlı faydalanma isteği ışığında çeperde oluşan bir diğer kullanım biçimi ise bahçe, mesire ve çayır alanları aracılığıyla oluşmuştur (Foto. 2-F). Birçok kaynakta eğlence, dinlenme ve/veya gezinti amaçlarıyla ziyaret edildiği belirtilen bu gibi mekânsal boşlukların özellikle bahar ve yaz aylarında şenlikler, festivaller vb. gibi eğlencelere ev sahipliği yaptığı kaydedilmiştir³⁴.

1800'lü yılların ilk çeyreğinde ise Kara Surları'nın batısında bulunan Eyüp ve Kazlıçeşme'de görülen

²⁹ Çelik 2016

³⁰ Çelik 2016

³¹ Tekeli 2013

³² Kaldjian 2004

³³ Durusoy ve Cihanger 2016

³⁴ Evliya Çelebi 2004

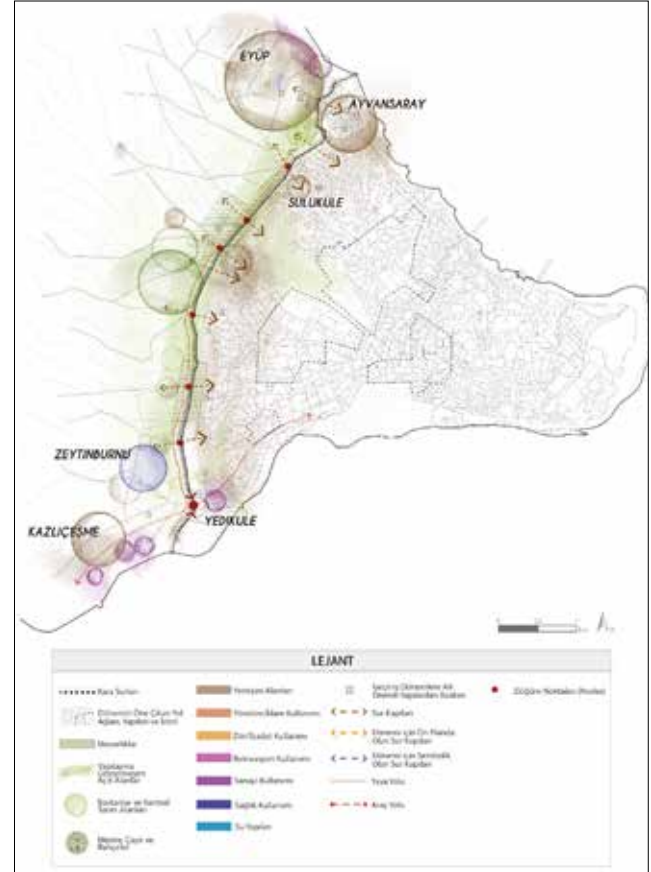

Fotoğraf 3: A-19. yy. ortalarında Kara Surları'nın etrafında yer alan bostanlar (Başgelen 2020); B-1800'lü yıllarda Yedikule'ye bakış (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); C-Yedikule Kapı'nın dışında gözlenen sanayi kullanımı (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi); D-Banliyö hattı (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); E-Kara Surları'nın batısında yer alan mekânsal boşluklar (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi) / A-The bostans around the Land Walls in the mid-19th century; B-A look at Yedikule in the 1800s; C- Industrial use outside Yedikule Gate; D-Suburban line; E- Spatial voids in the west of the Land Walls

söylenilmektedir (Foto. 3-C). Altı çizilen kapsamda, Eyüp'e dokuma sanayi yerleştirilmiş, Yedikule ve Kazlıçeşme'ye ise basma, demir, deri, tekstil, silah, tüfek, barut vb. gibi çeşitli sanayi yatırımları yapılmıştır⁴⁴. Sözü edilen sanayi odaklı mekânsal kullanım, çeperin özgün kimliği ile uyumlanmayan uygunsuz yerleşim alanlarının oluşmasına aracılık etmiştir.

Döneme damgasını vurarak çeperi etkileyen bir diğer girdi ise 1870-73 yılları arasında Marmara Denizi'ne paralel olarak inşa edilen, Sirkeci-Halkalı demiryolunun kullanılmaya başlanması olmuştur (Foto. 3-D). Bugelişme gerek Kara Surları gerekse çeper için bir eşik oluşturmuş, banliyö işlevli bu hattın çalışmaya başlamasıyla birlikte geçmişte oldukça kopuk olan sur içi ile sur dışı ilişkileri güçlenmiştir (Foto. 3-E). Fakat demiryolu inşaatı için surların belli bir kısmının yıkıldığı, yıkılan kısımların hemen yakınındaki harap bölümlerin ise daha fazla zarar görmemeleri için onarıldığı bilinmektedir⁴⁵.

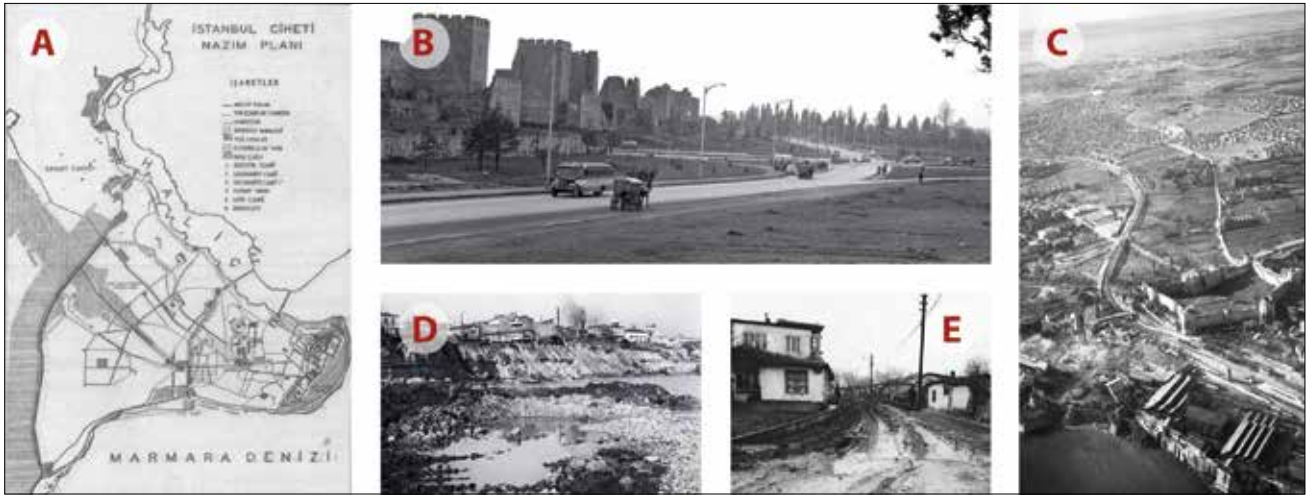
Özetle, bütüncül ve sürekli yapısı ile ölçeği dolayısıyla halen etkileyici olsa da yıllar boyunca ihmal edilerek kaderine terk edilen bir kentsel sınır elemanı olan Kara Surları, bu dönem özelinde özgün işlevi olan savunma fonksiyonunu tamamen kaybederek birden çok kullanıma ev sahipliği yapmıştır. Diğer bir ifadeyle, dönem dahilinde asıl kullanım amacı belli olmayan kentsel bir

Şekil 5: İKSDMA'nın "Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Yapılı Çevrenin Örgütlenmesi" olarak isimlendirilen 1839-1923 sürecindeki şematik tasviri (Durusoy Özmen 2019) / Schematic depiction of ILWWHS during the period of 1839-1923, named as "Announcement of the Rescript of Gülhane and Organization of the Built Environment"

⁴⁴ Başgelen 2005

⁴⁵ Gül 2013

Fotoğraf 4: A-Prost Planı'nda Kara Surları boyunca önerilen yeşil kuşak (URL 4); B-Marmara Denizi ile Haliç'i bağlaması adına Kara Surları'nın batısına inşa edilen yol (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); C-1950'lerin sonunda Marmara Denizi tarafından Kara Surları'na bakış (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi); D ve E-Kazlıçeşme'de bulunan sanayi ve gecekondu bölgeleri (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi) / A-The green belt proposed in the Prost Plan along the Land Walls; B-The road built to the west of the Land Walls to connect the Marmara Sea and the Golden Horn; C-View of the Land Walls from the Marmara Sea in the late 1950s; D and E-Industrial and slum areas in Kazlıçeşme

öğeye dönüşen Kara Surları, şehrin büyümesine engel olduğu düşünülerek yıkılmak istense dahi, bu istemi takiben eski eser statüsüyle koruma altına alınmıştır. Gerek konut gerekse endüstri fonksiyonları ile kısmi ve parçalı bir yapılaşma göstermeye başlayan kent çeperi ise söz konusu dönem dahilinde de çoğunlukla azınlık topluluklar ve endüstriyel kullanım tarafından şekillendirilen bir mekânsal boşluk olma kimliğini sürdürmüştür (Şek. 5).

1923-1950: CUMHURİYET'İN İLANI VE MODERNİZMİN İNŞASI

1923 yılında Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti olarak ilan edilmesinden sonra yönetim merkezi olma sıfatını yitiren İstanbul'un neredeyse tamamı Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Kurtuluş Savaşı'nın (1919-1923) da etkisiyle 1930'lu yıllara kadar ikinci planda kalmıştır⁴⁶. Belirtilen süreci takiben büyük bir öncelik olarak ortaya çıkan İstanbul'un planlanması işini gündeme alan dönem yöneticileri, farklı ülkelerde tanınırlık kazanmış bir grup yabancı mimar ve plancıyı İstanbul'a davet etmiştir. Fakat söz konusu davet sonucunda kente gelip çalışmalar gerçekleştiren Herman Elgötz, Alfred Agache ve Jack H. Lambert tarafından oluşturulan planların tümü İstanbul için istenilen düzeyde bir çözüm önerisi üret(e)meyeceği düşünülerek uygulanmamıştır⁴⁷.

Pratikte uygulanmamasına karşın Kara Surları ve yakın çevresinin de değerlendirmeye alınması gerektiği konusunda yol gösterici nitelikte olan bu gelişmeleri

takiben, Fransız kent plancısı ve mimar Henri Prost İstanbul kent planını yapmak için ülkeye gelmiştir. 1937 yılına kadar sürdürülen çalışmalar sonucunda Prost tarafından "kentnin güzelleştirilmesi" söz öbeğinin sıklıkla vurgulandığı "Prost Planı" uygulanması için kabul edilmiştir. Prost Planı kapsamında çeper sınırları içerisine yapılacak yeni binaların inşası için bazı kısıtlamalar belirlenmiş, Kara Surları'nın iki yanında kalan 6.5'ar metrelik bantlarda ise hiçbir müdahalenin yapılamayacağı belirtilmiştir⁴⁸. Buna ek olarak, Kara Surları'nın silüetteki algısını bozmamak adına çeperin tümünde geçerli olmak kaydıyla 40 metre kotunun üzerinde herhangi bir inşaat yapılamayacağı vurgulanmıştır⁴⁹. Benimsediği bu gibi koruma odaklı bir planlama anlayışı paralelinde Prost Planı, kent çeperi için hayvanat bahçesi, bitki ve kültür park gibi çeşitli tema parklar, spor alanları, gezi yolları, manzara terasları, açık hava koşu pistleri vb. işlevlerle kurgulanan rekreasyon odaklı yeşil bir mekânsal boşluk tanımlamıştır⁵⁰ (Foto. 4-A).

Yine Prost Planı kapsamında Kara Surları'nı çevrelemesi önerilen söz konusu mekânsal boşluk ağırlıklı dokuya hem araç hem de yaya kullanımlı olması için tasarlanan yeni bir yol ağı önerilmiştir⁵¹. Yapılan önerinin hemen ardından uygulanan bu ulaşım akslarından biri 10. Yıl Caddesi'dir (Foto. 4-B). Çevresindeki rekreasyon odaklı kullanımlar dolayısıyla turistik olarak nitelendirilebilecek 10. Yıl Caddesi, inşaatının tamamlanması sonucunda kente gelen yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafından

⁴⁸ Prost 1938

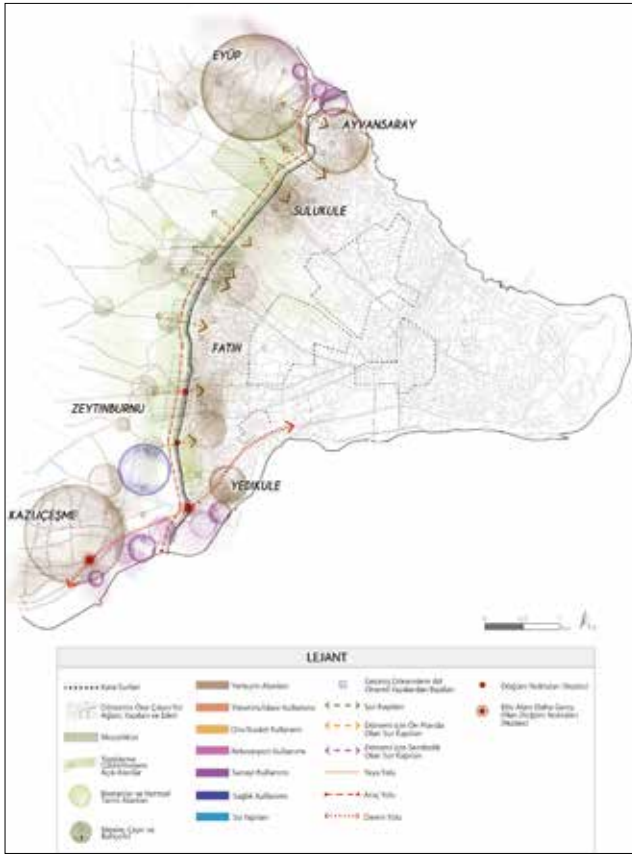
⁴⁹ Prost 1938

⁵⁰ Bilsel 2010

⁵¹ Prost 1938

⁴⁶ Tekeli 2013

⁴⁷ Tekeli 2013; Özler 2007

Şekil 6: İKSDMA'nın "Cumhuriyet'in İlanı ve Modernizmin İnşası" olarak isimlendirilen 1923-1950 sürecindeki şematik tasviri (Durusoy Özmen 2019) / Schematic depiction of ILWWHS during the period of 1923-1950, named as "Announcement of the Republic and Modernism"

sıklıkla kullanılmış olsa da kentin yapılaşmış olduğu sınırlı alanı aşarak Tarihi Yarımada'nın batıya doğru gelişmesine zemin hazırladığı görüşüyle eleştirilmiştir⁵².

Geçen zamanla birlikte nüfusu hızla artmaya devam eden İstanbul için Prost Planı kapsamında alınan kararlardan bazıları ise maliyet ve zaman açısından uygulama olanağı bulamamıştır⁵³. Nitekim büyüyen kentin gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalması ve problemlere çözüm getirmek yerine İstanbul'u Avrupa şehirlerinin modernleşme tavrına öykünen bir anlayışa sürüklediği gerekçeleriyle Prost Planı bütünüyle uygulanamadan iptal edilmiştir⁵⁴.

Prost Planı'nın iptali üzerine dönem yöneticileri tarafından başlatılan kısmi veya noktasal çözüm arayışlarının neredeyse tümü kentin Kara Surları ile sınırlanan Tarihi Yarımada'sına yoğunlaşmış, surların batı bölümünde yer alan çoğunlukla mekânsal boşluklu doku ise planlamaya dahil edilmemiştir⁵⁵. Örneğin 1930

yılında oluşturulan 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na bağlı olarak yürürlüğe giren "Gayri Sıhhi Müesseselere Ait Yönetmelik"e göre birinci sınıf olarak tanımlanan emek-yoğun ve ağır sanayi kuruluşlarının konut alanları dışında yapılması zorunlu tutulmuştur. Bu madde paralelinde sanayi alanlarının yakın çevresinde artış gösteren yapılaşma faaliyetleri sebebiyle Kara Surları boyunca uzanan bostanların büyük bir kısmı inşaat uğruna tahrip edilmiş, özellikle Kazlıçeşme'deki kaçak yapılar geçmişe kıyasla hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır (Foto. 4-C, D ve E).

Söz konusu dönem için çizilen genel resim, İstanbul'un Cumhuriyet'in ilanından 1950'lerin başlangıcına kadar herhangi bir plana bağlı olmadan kendi seyrinde büyüüp geliştiğini göstermektedir. Bu dönem kent çeperini sur içi ile dışını birbirinden hem ayıran hem de kapılar aracılığıyla bağlayan tanımsız bir ara yüz olarak betimlemek mümkündür (Şek. 6). Zira artış gösteren gecekondulaşma nedeniyle özellikle güney bölümlerinin hızla yapılaşmaya başladığı gözlenebilen kent çeperi, hala halkın gündelik yaşamından uzak ve kentle tam anlamıyla ilişki kuramayan bir şehir ögesi durumundadır. Yüzyıllardır bakımsız kalan Kara Surları ise yabancı mimar ve plancılar tarafından yapılan planlarla kente kazandırılmaya çalışılsa da, tıpkı geçmiş dönemlerde olduğu gibi kentin gündelik yaşamına eklenememiştir.

1950-1980: TEK PARTİLİ REJİMDEN ÇOK PARTİLİ REJİME GEÇİŞ

Cumhuriyet'in ilanından 1950'lerin başlangıcına kadar herhangi bir plana bağlı olmadan kendi seyrinde gelişen İstanbul, bu dönem dahilinde hayata geçirilen kentsel politikaların sergilediği bir sahne haline gelmiştir⁵⁶. Yönetim şeklinin batı standartlarına uyumlu hale getirilmesi adına tek partiden çok partili bir rejime geçiş yaşandığı süreçte kent, fetihin 500. yıl dönümünün yaklaşmış olmasıyla birlikte daha önce deneyimlenmemiş bir hızla gerçekleştirilen imar operasyonlarına tanık olmuştur⁵⁷. Özellikle 1960 yılına kadar belediye başkanlığı görevini üstlenen Adnan Menderes'e atfen "Menderes Dönemi" olarak anılan ilk yarısında öne çıkan bu gibi müdahaleler, Kara Surları'yla tanımlanan kent çeperini de etkisi altına alarak çeperin dönüşümünü tetiklemiştir.

"Menderes Dönemi"ne tarihlenen önemli ulaşım aksları olan Londra Asfaltı, Vatan Caddesi, Millet Caddesi ve Ordu Caddesi'nin inşaatıyla sur içi ile sur dışı arasındaki otomobil akışını sağlamak amaçlanmıştır. Fakat motorlu taşıtların geçişi için yeterli olmayan sur kapılarının genişletilmesi çerçevesinde Kara Surları'nda kısmi yıkımlar

⁵² Gül 2013; Tekeli 2013

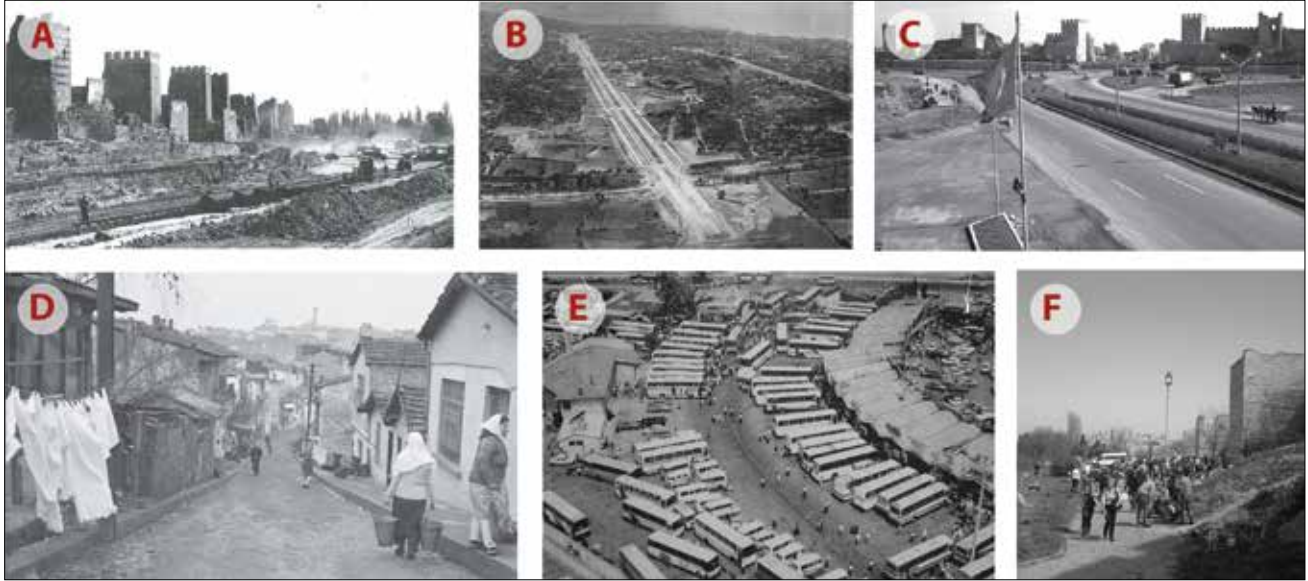
⁵³ Duranay, Gürsel ve Ural 1972

⁵⁴ Tekeli 2013

⁵⁵ Duranay, Gürsel ve Ural 1972

⁵⁶ Tekeli 2013

⁵⁷ Gül 2013; Ortaçlı 1987

Fotoğraf 5: A ve B-Kara Surları boyunca gözlemlenen yol yapım faaliyetleri (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); C-1950'lerin ortasında Topkapı (URL 4); D-Kazlıçeşme'deki gecekondu alanları (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi); E-Topkapı Otogarı (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi); F-Kara Surları boyunca kurulan ikinci el bit pazarı (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi) / A and B-Road construction activities observed along the Land Walls; C-Topkapı in the mid 1950s; D-Slum areas in Kazlıçeşme; E-Topkapı Bus Station; F-The second-hand flea market along the Land Walls

gerçekleştirilmiştir. Edirnekapı, Belgrad Kapı, Silivri Kapı, Mevlevihane Kapısı, Eğrikapı, Topkapı ve Yedikule'de gerçekleştirilen söz konusu yıkım çalışmaları, kent çeperinin araç hâkim bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur⁵⁸ (Foto. 5-A, B ve C).

Bu gibi altyapı müdahaleleri sonucunda rant odaklı bir yapılaşma sürecine giren kent çeperi, döneme damga vuran sanayi odaklı planlama çalışmalarının sur dışı endüstriyel kullanımı teşvik eder nitelikte olması nedeniyle mekânsal boşluk tanımını yitirmeye başlamıştır⁵⁹. Çoğu ağır olarak nitelendirilen bu gibi sanayi alanlarında çalışan genellikle düşük gelirli kesim ise geçen zaman içerisinde özellikle üretim tesislerine yakın bölgelerde yaşama eğiliminde olmuştur. Altı çizilen plansız gidişatın bir diğer sonucu, özellikle Kazlıçeşme'de yer alan endüstri alanlarının yakınında bulunan kaçak yapıların gecekondu mahalleleri olarak kontrolsüz bir büyüme hızına ulaşmış olmasıdır⁶⁰ (Foto. 5-D). Çeper kuşakta yer alan gecekondu bölgelerinin kentsel yerleşimin birer parçası haline gelmesiyle birlikte ise bostanlar aracılığıyla tarımsal olarak sürdürülen üretim ve ekonomi örtütüsü kaybedilme tehdidi altında kalmıştır⁶¹. Bu gidişata bir son vermek adına yapılan planlama çalışmalarının neredeyse tümü, uygun siyasetler geliştirememeleri nedeniyle çeperdeki nitelikli mekânsal boşlukların kaybedilmesi sürecini durduramamıştır.

Örneğin sur içini sur dışına bağlayan güçlü bir ilişki yaratmak adına 1971 yılında Topkapı'ya kentin en büyük otogarı inşa edilmiştir. Zamanla büyük bir aktarma merkezine dönüşen Topkapı, uzun yıllar boyunca kentin şehirlerarası ulaşımındaki düğüm noktası olarak kullanılmıştır⁶². Fakat her geçen yıl kapasitesini katlayan bir kullanım gösteren söz konusu terminal, bütüncül bir planlamanın ürünü olmaması nedeniyle sur dışı alanı sur içine bağlama hedefini beklenmedik şekilde artan nüfus ve motorlu araç sayısı sebebiyle gerçekleştirememiştir⁶³. Aksine, terminalin Topkapı'ya yapılmasıyla çözülmek istenen bağlantı problemi ölçek değiştirerek kent çeperinin tümünü karmaşa ve kaosa sürükleyen büyük bir sorunsala dönüştürmüştür (Foto. 5-E).

Belirtilen problemlerden ötürü Topkapı Terminali'nin taşınmasının düşünüldüğü 1980'li yıllarda, komşuluğunda bulunan Kara Surları boyunca "Topkapı Bit Pazarı" kurulmaya başlamıştır⁶⁴. Topkapı ile Zeytinburnu arasındaki surların hendek ve burç mekânlarının sergileme alanı olarak değerlendirildiği kaçak olarak kurulan bu ikinci el pazar alanı, kısa sürede popülerlik kazanması sebebiyle terminalden kaynaklanan motorlu taşıt trafiğine ek olarak bölgede yoğun bir insan hareketliliği de yaratmıştır⁶⁵ (Foto. 5-F).

⁵⁸ Tekeli 2013

⁵⁹ Duranay, Gürsel ve Ural 1972

⁶⁰ Bayar 2005

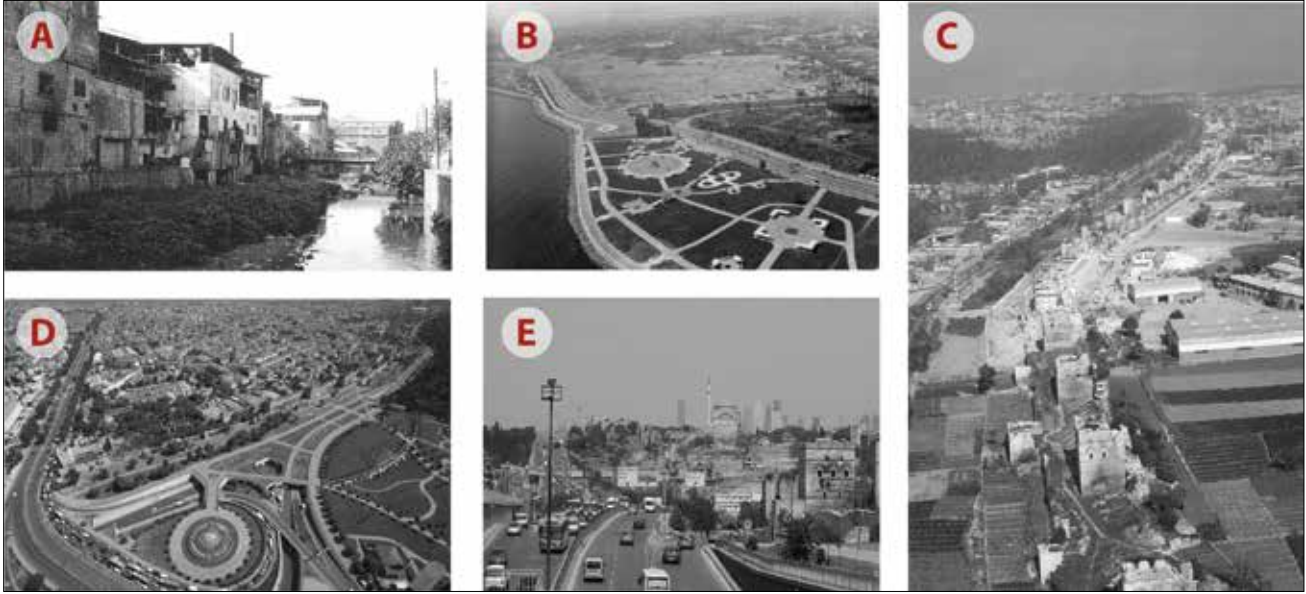
⁶¹ Akbulut 2005

⁶² Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 1994

⁶³ Baş Büttüner 2010

⁶⁴ Yazıcı 1994

⁶⁵ Baş Büttüner 2010

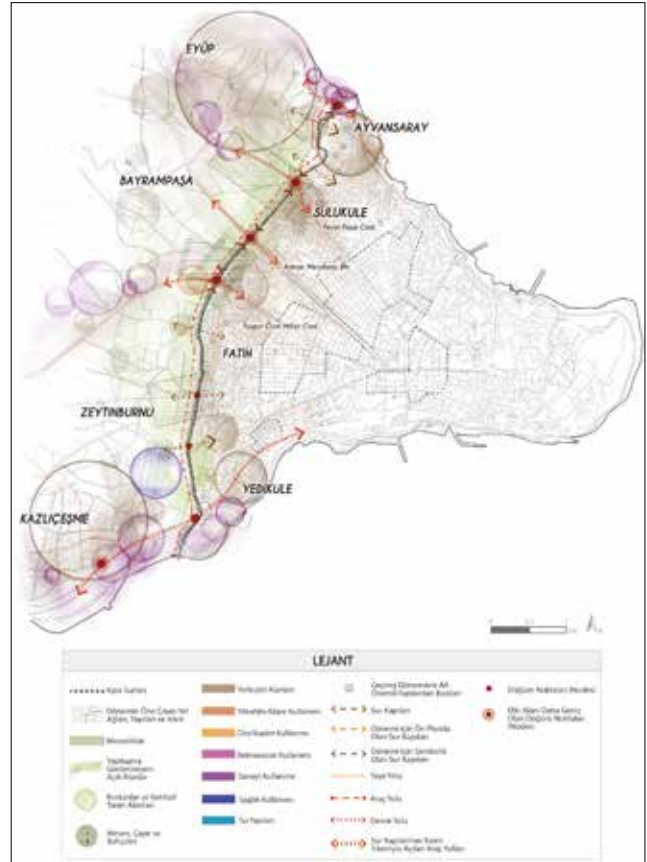

Fotoğraf 6: A-Kazlıçeşme'nin terk edilen sanayi alanları (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi); B-Yıkılıp taşınan sanayi alanları sonrası müphemleşen bir bölge tanımlayan Kazlıçeşme (Zeytinburnu Belediyesi Arşivi); C-1990'larda Kara Surları çepere (Akbulut 2005); D ve E-1990'lı yılların sonlarında alanda yapılan büyük ölçekli ulaşım ve altyapı çalışmaları (İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Arşivi) / A-Abandoned industrial areas of Kazlıçeşme; B- Kazlıçeşme that became ambiguous after the demolished industrial areas; C-The perimeter of the Land Walls in the 1990s; D and E-Large-scale transportation and infrastructure works realized in the late 1990's

gerekse çepere olan ilgiyi arttırmıştır. Bu gelişmeyle birlikte Kara Surları ve yakın çevresindeki mekânsal boşlukların sahip olduğu değer ve niteliklerin korunması için alınacak tedbirler ve yapılacak müdahaleler hem ulusal hem de uluslararası kurumların sorumluluğuna girmiştir. Altı çizilen ulusal ve uluslararası farkındalık, geçmişten bu yana planlanması adına girişimlerde bulunulan İstanbul'a yönelik çalışmaların bütüncül ve sistematik bir şekilde yürütülmeye başlanmasında etkili ve yönlendirici olmuştur⁶⁹.

Buna ek olarak, Tarihi Yarımada 1995 yılında sit alanı olarak ilan edilmiş, Sur Tecrit Alanı ise Tarihi Yarımada'nın koruma alanı olarak belirlenmiştir. Aynı süreçte, Tarihi Yarımada'nın bütünü için hazırlanacak Yönetim Planı'na dair hazırlıklar başlatılmıştır. Yönetim Planı kapsamında gerek Kara Surları'nı gerekse surlar aracılığıyla tanımlanan çepere korumak ve İstanbul'un kentsel yaşamına entegre etmek için büyük ölçekli yenileme, iyileştirme, yeniden işlevlendirme ve restorasyon başlıklı projeler geliştirilmiştir. Kara Surları'nın yakın çevresinin sıhhileştirilmesi amacıyla kurgulanan bu gibi projelerin gerçekleştirilmeye başlandığı uygulama safhalarıyla birlikte çeperin doğal, sosyal ve fiziksel bağlamı; kültür, turizm ve rekreasyon odaklı bir vizyon ışığında değişmeye başlamıştır.

Bu doğrultuda, Topkapı Terminali ve Bit Pazarı çeperin gelişmekte olan yeni kimliğine uyumlu olmadıkları düşüncesiyle kaldırılmış, yaklaşık 500 yıl boyunca Kazlıçeşme'de bulunup faaliyet gösteren tabakhaneler

Şekil 8: İKSDMA'nın "Dünya Kenti Olma Yolunda Adımlar Atılması" olarak isimlendirilen 1980-2000 sürecindeki şematik tasviri (Durusoy Özmen 2019) / Schematic description of ILWWHS in the period 1980-2000, named as "Steps on the Way to Become a World City"

⁶⁹ Kıvılcım Çorakbaşı, Aksoy ve Ricci 2014

Fotoğraf 7: A-Kara Surları çeperinde gözlemlenen uygunsuz inşaat faaliyetleri (Yazar, 2019); B-İKSDMA sınırlarında belirlenen yenileme alanlarından bir olan Sulukule'nin dönüşüm uygulamaları sonrasındaki durumu (Yazar, 2019); C-Panorama Müzesi (Yazar, 2019); D-Seyitnizam Meydanı (Yazar, 2019); E-Topkapı'da bulunan golf alanı (Yazar, 2019); F-Kara Surları boyunca gözlenen otopark alanları (Yazar, 2019) / *A-Inappropriate construction activities observed on the perimeter of the Land Walls; B-Sulukule, after its transformation; C-Panorama Museum; D-Seyitnizam Square; E-Golf course in Topkapı; F-Parking lots observed along the Land Walls*

ise 1995 yılı itibariyle kent dışına taşınmaya başlamıştır (Foto. 6-A ve B). Süreçte gerçekleştirilen büyük ölçekli ulaşım yatırımları çeperin algısını ve tarihi kimliğini olumsuz yönde etkilemeye devam etmiştir (Foto. 6-C ve D). Özellikle Adnan Menderes, Beylerbeyi ve Fevzipaşa Bulvarları gibi yeni arterler aracılığıyla farklı seviyelerde yaratılan tanımsız ve kayıp mekânsal boşluklar, çeşitli marjinal gruplar tarafından kullanılmaya başlanarak çöküntü alanlarına dönüşmüştür⁷⁰. Kara Surları'nın burç, dehliz, hendek, teras vb. kısımları ise mal ve/veya hayvan depolanması, yasa dışı işler yapılması, evsizler, dilenciler, uyuşturucu bağımlıları gibi grupların barınması gibi amaçlar dahilinde kullanılmaya başlanmıştır⁷¹.

Gerçekleştirilen bu gibi uygulamalar sebebiyle özgün işlevlerin büyük ölçüde kaybedilmesi sonucunda tarihi kimliği ve kullanıcılarından soyutlanan bir kent çeperi sorunsal ile karşı karşıya kalınmıştır (Foto. 6-E). Kara Surları artık sur içi ve sur dışını tanımlayan bir sınır veya ara yüz değil, çeper kuşağın doğusu ile batısını ayıran bir nevi ayrıç konumuna geçmiştir. Kent çeperi ise İstanbul'un deneyimlediği kentleşme atakları sonucunda artık kent içerisinde sıkışan bir mekânsal boşluk tanımlar hale gelmiştir (Şek. 8). Öte yandan, 1980 ve 1990'lı yıllarda hazırlanan planlardan hiçbirinin Kara Surları'nın doğusu ile batısını birlikte ele almaması çeperin bütüncülüğünü yitirmesine neden olmuştur. Belirtilen sebepler alanı bakımsızlığa sürüklemiş, bu durum çeperin şehrin gündelik hayatında yer edinmemesiyle

sonuçlanmıştır. Bu sebepten ötürü halk tarafından gidilmek, hatta yakınından dahi geçilmek istenmeyen bir alana dönüşen kent çeperi, Dünya Miras Alanı olarak ilan edildiği 1985 yılı itibariyle planlanmak adına girişimlerin başlatıldığı bir mekânsal boşluk tanımlasa dahi, özgün çehresine uygun olmayan kısmi plan ve proje çalışmaları nedeniyle tarihi kimliğini kaybetmiştir. Kurgulanan yeni mevzuat doğrultusunda gerçekleştirilen bu gibi projeler, çeperi anlamlı kılan mekânsal boşlukların giderek tanımsızlaşmasına sebebiyet vermiştir.

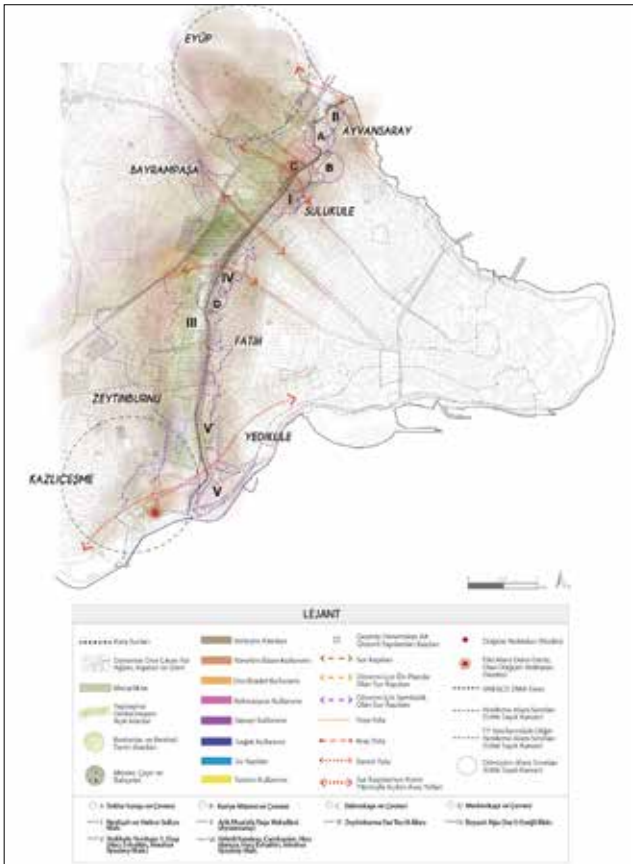
2000-2020: KÜRESELLEŞME VE YENİ DEVLET ANLAYIŞININ ŞEKİLLENMESİ

Üstün evrensel bir değere sahip olduğu 1985 yılı itibariyle kayıt altına alınan Kara Surları kent çeperi, 2000'li yılların gelişile birlikte çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlardan da gelen talepler ışığında ölçek ve içerik bakımından çeşitlenen çok sayıda planlama çalışması ve uygulamaya konu olmuştur (Foto. 7-A). Özellikle 2006 yılında alınan bir karar ışığında İstanbul Tarihi Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı'nın kurulması üzerine çeperin özel bir yasal ve yönetsel mevzuata tabi tutulması, çeper için yapılacak çalışmaların teşvik edilmesine katkı vermiştir. Söz konusu dönemde gerçekleştirilen uygulamalar, çeperin özellikle Kara Surları'nın batısında kalan bölümünü kültür ve rekreasyon kullanımları odağında şekillendirmeye başlamıştır. Geçen zamanla birlikte şehir içerisinde bulunduğu konumunun da verdiği avantajlar aracılığıyla İKSDMA bünyesine birçok yeni kullanım ve yeniden işlevlendirme projesi tanımlanmıştır.

⁷⁰ Baş Bütüner 2010

⁷¹ Altan ve Güler 1999

Bu dönemde çeperdeki dolu(luk)-boş(luk) birlikteliğini korumak adına atılan önemli adımlardan biri 2005 yılında tamamlanan “1/5000 Ölçekli Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı” olmuştur⁷². Fakat daha önce yapılan çoğu planlama çalışmasında olduğu gibi söz konusu planın batı sınırı da Kara Surları olarak tanımlanmış, diğer bir ifadeyle planlama çalışmasının kapsamı Tarihi Yarımada'nın sadece sur içi bölgesiyle sınırlı tutulmuştur. Hakkında herhangi bir karar alınmamış olan Kara Surları'nın batısı ise 1964 yılında belirlenip 1981 yılında tekrar onaylandığı üzere “Sur Tecrit Alanı” tanımı altında 500 metre genişliğe sahip yeşil bir koruma bandı olarak planlanmaya devam etmiştir.

Şekil 9: İKSDMA'nın “Küreselleşme ve Yeni Devlet Anlayışının Şekillenmesi” olarak isimlendirilen 2000-2020 sürecindeki şematik tasviri (Durusoy Özmen 2019) / Schematic depiction of ILWWHS in the 2000-2020 period, named as “Globalization and Shaping the New State Approach”

Süreçte deneyimlenen bir diğer koruma sorunu ise İKSDMA'nın 16.06.2005 tarihinde kabul edilen 5366 Sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” kapsamına dahil edilmesi olmuştur. Kısaca “Yenileme Kanunu” olarak da anılan bu yasa ışığında eskidiği, bakımsız kaldığı, kent güvenliğini tehdit ettiği ve denetimsiz bir şekilde yoğun olarak

iskân edildiği gibi gerekçelere referansla alınan bir karar neticesinde Kara Surları çeperinde “koruma-kullanma dengesi sağlayarak uygun sağlıklılaştırılacağı ve günümüz konforuna ulaştırılacağı” düşünülen “yenileme bölgeleri” ilan edilebilmesi mümkün kılınmıştır⁷³ (Şek. 9). 5366 Sayılı Kanun'un sağladığı bu geniş olanaklılık ortamı bağlamında İKSDMA sınırları dahilinde yıprandığı için yenilenmesi gerekli görülen toplam 6 adet alan belirlenmiştir.⁷⁴ Yeni koşullar tanımlanıncaya kadar bu alanlar özelinde geçerli olan tüm plan ve uygulama kararları ise geçersiz kılınmıştır.

Belirlenen yenileme alanlarındaki uygulamaların başlaması, Kara Surları boyunca yer alan bölgelere aidiyet hissiyle bağlanan kullanıcı ve paydaşların kentin farklı bölümlerine gönderilmesi sonucunda çeperde gözle görülür bir fakirleşmeye yol açmıştır⁷⁵ (Foto. 7-B). Özellikle çeperin fiziksel bağlamını biçim, oran, gabari vb. gibi tasarım bileşenleri açısından farklılaştıran “Panorama Müzesi” ile inşaatına Avrupa'nın en büyük müzesi olması hedefiyle başlanan “İstanbul Kent Müzesi” gibi büyük ölçekli yeni yapıların birçoğu çeperin bağlamına ait olmayan ve İKSDMA'yı tanımlayan dolu(luk)-boş(luk) ilişkisini zedelemektedir (Foto. 7-C ve D). Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer yeni kullanım ise turizmi desteklemek amacıyla kurgulandığı belirtilen “Topkapı Kültür Parkı” ve “Zeytinburnu Kültür Vadisi” projeleridir. İçeriğinde Çanakkale 1915 Müzesi, Türk Dünyası Kültür Mahallesi, 4D sinematografi merkezi, geleneksel el sanatları atölyeleri, piknik alanları, buz pateni pisti ve mini golf sahası gibi kullanımlar bulunan bu gibi kimi tamamlanmış kimi ise halen uygulama sürecinde olan proje paketleri, İKSDMA için geçmişinden bağımsız yeni bir kimlik oluşturması sebebiyle eleştiri konusu olmuştur⁷⁶ (Foto. 7-E). Bunlara ek olarak, 31.12.2017 tarihinden önce ruhsatsız veya ruhsat ve eklerine aykırı olarak yapılmış yapılar için Yapı Kayıt Belgesi tahsis etmeye olanak veren imar afları doğrultusunda dönüşüm kapsamına alınan İKSDMA'da bulunan kaçak ve yasa dışı yapılaşmalar ile silueti bozan uygunsuz yapılar yasal statü kazanmıştır.

Çeperi tanımlayan çoklu kültür dokusunun kaybedilmesine neden olan bu gibi köklü değişimler, geçmiş zamanda İKSDMA sınırlarında gerçekleşen festivaller, ritüeller

⁷³ Durusoy ve Can 2018

⁷⁴ 5366 Sayılı Kanun kapsamında İKSDMA belirlenen altı adet yenileme alanı ile her bir yenileme alanının Resmi Gazete'de yayımlanmasına ilişkin bilgiler şu şekildedir: “Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (22.04.2006 – 26147 & 13.10.2006 – 26318)”, “Atık Mustafa Paşa Mahallesi (Ayvansaray) (22.04.2006 – 26147)”, “Zeytinburnu Sur Tecrit Alanı (26.06.2006 – 26207)”, “Beyazıt Ağa (Sur 1) Ereğli Mahalleleri (13.10.2006 – 26318)”, “Yedikule-Yenikapı 1. Etap (Hacı Evhattin, İmrahor İlyasbey Mahalleleri) (13.10.2006 – 26318)” ve “Veledi Karabaş, Cambaziye, Hacı Hamza, Hacı Evhattin, İmrahor İlyasbey Mahalleleri (13.10.2006 – 26318)”.

⁷⁵ Kivılcım Çorakbaş, Aksoy ve Ricci 2014

⁷⁶ Durusoy ve Can 2018

⁷² Fatih Belediyesi Arşivi

ve eğlence kültürü gibi somut olmayan pek çok özgün olgunun kaybı ve bölgeye yüklenen anlamın yitirilmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim altı çizilen uygulamalar hakkında özellikle Dünya Miras Komitesi ve ICOMOS tarafından gelen eleştiriler, Tarihi Yarımada bütünü için hazırlanmakta olan Yönetim Planı'nın hızlandırılarak 2011 yılında tamamlanmasına aracı olmuştur (URL 2). İKSDMA için gelecek hedefleri belirleyen bu kapsamlı plan, kent çeperinin üstün evrensel değerini oluşturan özgün karakteri ve bütüncülüğünün korunması adına özellikle mevcudiyetini ve işleyişini sürdüren bostanların sürdürülebilirliğine odaklanarak ağırlıklı peyzaj içerikli proje paketleri tanımlamıştır (URL 5).

Ancak, deneyimlenen olumsuzluklar 16.5.2012 tarihinde kabul edilen 6306 Sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ile İlgili Kanun” ile katlanarak artmaya devam etmiştir. Herhangi bir bölgenin “afet riski altındaki alan” olarak belirlenebilmesinin yolunu açan söz konusu kanun, geçerli olduğu yerleri “Kültür ve Turizm Bakanlığı”nın yetkisinden çıkararak “Çevre ve Şehircilik Bakanlığı”nın yetkisine geçirmeyi mümkün kılmıştır. Nitekim İKSDMA sınırları dahilinde “afet riski altında” olduğu belirtilen Edirnekapı, Tekfur Sarayı, Kariye Müzesi ve Mevlevi Kapı çevresinde belirlenen dört adet alt bölge mevcut mevzuattan muaf edilerek radikal bir dönüşüme tabi tutulmuştur. Belirtilen olumsuz gidişat üzerine yine Dünya Mirası Komitesi ve ICOMOS öncülüğünde sunulan tavsiyeler, Tarihi Yarımada bütünü için hazırlanan Yönetim Planı'nın 2018 yılında güncellenmesine vesile olmuştur (URL 6).

2018 tarihli Yönetim Planı'na göre çeperin ağırlıklı batı bölümünde bulunan tarihi mezarlıklar ile işlevselliği devam eden, sosyo-kültürel ilişkilerin halen süregeldiği ve/veya ekonomi bakımından tanımlı bir kaynak sunan bostanlar; İKSDMA'nın varlık göstermeye devam eden mekânsal boşluklarını oluşturmaktadır. Fakat son dönemde çeperin sur içinde kalan kısmının yoğun bir yapılaşmaya maruz kaldığı gözlenmiş, plan kapsamında yapılan araştırmalar kapsamında İKSDMA dahilinde bulunup yüz ölçümü bakımından en büyük paya sahip kullanım kategorilerinin sırasıyla konut ve kamuya ait kuruluşlar olduğu tespit edilmiştir (URL 6). Bu bağlamda yapılan bir diğer tespit ise çeperde ön plana çıkan bir diğer kategorinin işlevsiz/kullanım dışı alanlar olduğu yönündedir. Kapasitesi artırılarak yeniden inşa edilmek için yıkılan Abdi İpekçi Spor Merkezi gibi özellikle kentleşme süreçleri paralelinde gerçekleştirilen bu gibi müdahaleler, uzun uygulama süreçleri sırasında müphemleşen belirsiz, tanımsız ve niteliksiz mekânsal boşlukların oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Ulaşım bakımından irdelendiğinde ise günümüz İKSDMA'sının yoğun araç trafiği barındıran ve toplu taşıma hizmeti veren geniş bulvarlarla kuşatılmış olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Metro, tramvay, banliyö treni, otobüs ve minibüs hatları ile Marmaray ve Avrasya Tüneli gibi mega projelerin bir arada bulunması, çeperin mekân olma

tanımını zedeleyerek onu bir nevi geçit, mola ve aktarma alanı yapmıştır. Kara Surları'nın doğusu ile batısı arasında çevreyle ilişkilenelemeyen statik bir geçiş sunması da altı çizilen çelişkili durumu güçlendirmiştir. Nitekim sürekli araç trafiği barındıran, toplu taşıma hizmeti veren ve transit geçiş için kullanılan çok şeritli bulvarlar; Tarihi Yarımada'nın yoğun bir trafik yükü altında kalması ve çeperdeki mekânsal boşluklardan çoğunun otopark alanı olarak kullanılmasıyla sonuçlanmıştır (Foto. 7-F).

İKSDMA'nın günümüz idari sınırları dahilinde Fatih, Eyüp, Bayrampaşa ve Zeytinburnu olmak üzere dört farklı ilçe belediyesi bulunması da çeperin yönetim sürecini iyice karmaşıklaştırmıştır. Çeper hakkında çok sayıda söz ve hak sahibi kurumun olması, bütüncül olarak ele alınması gereken İKSDMA'nın birden fazla planın etkisi altında kalmasıyla sonuçlanmıştır. İdari ve yönetsel olarak gözlenen bu parçalanmışlığın çeperin koruma durumuna da yansdığı gözlenmektedir. Nitekim İKSDMA'nın Tarihi Yarımada sınırları içerisinde yer alan kesimi, “Kentsel ve Tarihi Sit Alanı”; Zeytinburnu, Bayrampaşa ve Eyüp ilçelerinin sınırları içerisinde yer alan kısmı “Sur Tecrit Alanı” ve “Dünya Mirası Tampon Bölgesi”; Eyüp ilçesi sınırları içerisinde kalan kesimi ise “Kentsel Sit Alanı” statülerini taşımaktadır (URL 6). Kara Surları ile hendekleri kapsayan yakın çevresinin ise “Arkeolojik Sit Alanı” olması, İKSDMA'nın farklılaşan planlama ve koruma ilkelerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Altı çizilen olumsuzluklar, 24.02.2019 tarihinde Fatih Belediyesi tarafından yapılan bir açıklama ışığında ilk görselleri kamuoyuyla paylaşılan “Kara Surları Millet Bahçesi Projesi” ile katlanmıştır. Kara Surları'nın etrafının “temizlenmesiyle” başlanarak beş yıl içerisinde tamamlanması öngörülen Kara Surları Millet Bahçesi Projesi'nin Fatih İlçesi sınırlarında yer alan en büyük rekreasyon alanı olacağına dair yapılan vurgular, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde bulunan bu özel mekânsal boşluğun sürdürülebilirliği konusunda gerek kamuoyu gerekse akademik platformlarda tedirginlik yaratarak gündem oluşturmuştur⁷⁷.

Özetle, geçmişten bu yana halen varlıklarını sürdüren bostanlar ve mezarlıklar sayesinde yeşil bir çeper kuşak olma özelliğini sürdüren İKSDMA, bir yandan konusu olduğu müdahaleler nedeniyle anlamlı bütünü oluşturduğu değerli dolu(luk)-boş(luk) ilişkisini kaybederek dönüşmeye devam ederken, diğer yandan oluşan olumsuzlukların önünü kesmek adına hakkında çözüm önerileri aranmaya başlanan bir şehir bileşenine dönüşmüştür. Dahası, birçoğu koruma önceliği taşımayan gelir odaklı çözüm arayışları, İKSDMA'nın geçmişten bu yana sürdürülebilir bir şekilde varlık gösteren fiziksel, sosyal, işlevsel ve ekonomik bağamlarına olumsuz etkilerde bulunmuş, çeperin simgesel niteliği ve özgün kimliğiyle çelişmiştir. Özellikle son dönemde etkisi altında kaldığı bir dizi dönüşüm, altyapı,

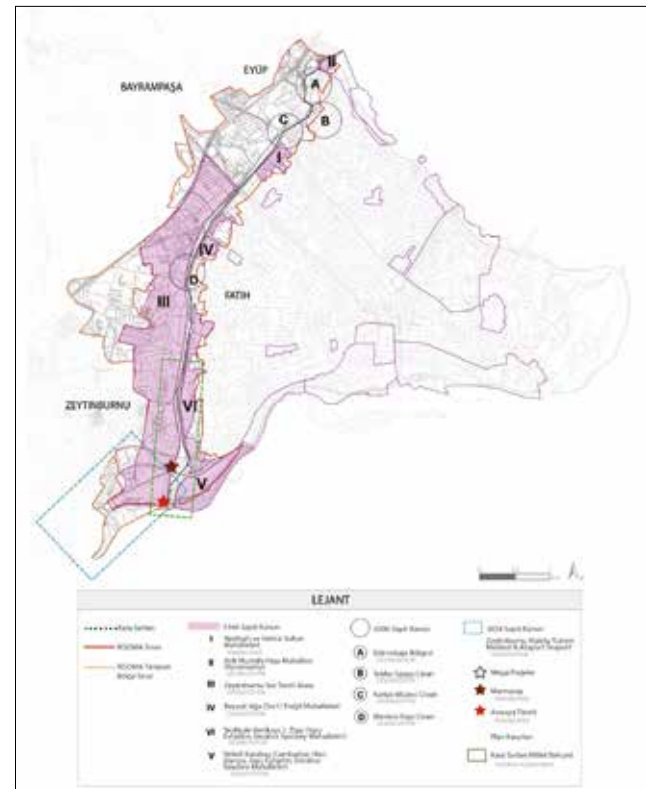
⁷⁷ Fatih Belediyesi Arşivi

Alana dair UNESCO, ICOMOS, İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Fatih Belediyesi, Zeytinburnu Belediyesi, Eyüp Belediyesi ve Bayrampaşa Belediyesi gibi uluslararası ve ulusal ölçekte çok çeşitli hak ve söz sahibi kurum ve kuruluşun olması, karar verme süreçlerinde ortak bir görüşe varılamaması, kurumların çoğunlukla tekel olarak hareket etmesi, paydaşlar arası çatışmaların yaşanması, koruma amaçlı imar planı ve yenileme alanlarında süregelen bağımsız projeler gibi üst ve alt ölçekli planlama ve uygulama çalışmalarının birlikte ele alınmaması gibi sebeplerden ötürü sürdürülebilir, bilimsel ve gerçekçi önerilerin kurgulanamaması gibi sebepler çeperin altı çizilen dönüşümünün çözüme kavuşturulamadan devam etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, İKSDMA'yı tarihine ve kimliğine bağdaştırmayacak bir biçimde parçalanmışlığa ve niteliksizleşmeye doğru sürüklemiştir. Nitekim etkisi altında kaldığı yoğun yapılaşma sebebiyle mekânsal boşluklarını her geçen gün kaybeden günümüz İKSDMA'sı; gayri resmi faaliyetlerin sürdürüldüğü alanlar, tekinsiz sanayi bölgeleri ve çok sayıda kaçak yapı barındırması sebebiyle güvensiz bir bölge izlenimi vermektedir.

İKSDMA sınırları dahilinde halen süregelen projeler veya yapılması planlanan yeni müdahaleler göz önünde bulundurulduğunda ise çeperin günümüze dek ulaşabilen dolu(luk)-boş(luk) ilişkisinin tekrar tehdit altına gireceği ve boşlukların mekânı tanımlayan biçimsel, eylemsel, anlamsal ve ekonomik bakımdan farklılaşmaya devam edeceği söylenebilmektedir. Nitekim Şekil 12'den görülebileceği üzere, özellikle 5366 Sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" ile 6306 Sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" çerçevesinde İKSDMA sınırları içinde belirlenen dönüşüm alanları ile "Kara Surları Millet Bahçesi" ve "Zeytinburnu Ataköy Turizm Merkezi & Ataport Seaport" gibi projeler sebebiyle çepere anlamlı kılan dolu(luk)-boş(luk) ilişkisinin sürdürülebilirliği büyük bir risk altındadır.

Oysaki İKSDMA, devam eden kentsel yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak varlığını şehrin kalbinde yüzyıllardır sürdüren özel bir mekânsal boşluk tanımlamaktadır. Günümüzde üzerinden kâra ulaşılacak istenilen bir alana dönüşmüş olsa dahi; konumu, ölçeği ve niteliği ile gerek kentleşme baskısı gerekse uluslararası düzeydeki koruma statüsü bakımından benzerlerinden ayrılmıştır. İstanbul için vazgeçilmez bir etmen olup yerleşimin kurgulanması, rekreasyon aktivitelerinin gerçekleştirilmesi ve kentin ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda zenginleşmesi süreçlerinde büyük rol oynamıştır. Varlığı şehrin topoğrafyasından politik kararlara, ekonomik girdilerden günlük yaşama kadar her bağlamda hissedilen İKSDMA'yı tanımlı kılan başlıca bileşenlerden olan mekânsal boşlukları koruyarak farklı imkânlar dahilinde kullanıma sunarak gelecekte sürdürülebilir olmalarını sağlamak bu bağlamda önemlidir.

Zira şehirler için vazgeçilmez birer etmen olan mekânsal boşluklar, ölçekleri fark etmeksizin yerleşimlerin kurgulanması ve yaşamın sürdürülmesi süreçlerinde her daim etkin olmaktadır. Boşluklar, kentin fiziksel birer parçası olarak makro-formun biçimlenmesine de katkı sağlamakta, kentsel kullanımların arasında tampon/denge unsuru olarak görev yaparak kent dokularını tanımlamakta, bu sayede nitelikli yerleşimlerin oluşmasına aracılık etmektedir. Zaman içerisinde kazandıkları eğitim, kültür, sanat, ibadet, üretim, yaya ve/veya araç dolaşımı, peyzaj ve/veya rekreasyon gibi işlevler ise yaşamın devam etmesine olanak sağlamaktadır. Toplumsal belleğin temsiliyet için başvurduğu ortamlardan olan mekânsal boşluklar, ortak amaçlara sahip kentlileri buluşturmakta, bu özelliğiyle kolektif hafızanın oluşup yaşatılmasına aracı olmaktadır. Bireysel anlamda ise kişilerin kent yaşamı ile bütünleşmesine destek olarak sosyal refahın gelişmesinde rol oynamaktadır. Sıralanan özellikleri ile sürdürülebilir gelişime kaynak oluşturan mekânsal boşluklar, nitelikli yerleşim ve kaliteli kentsel çevrelerin oluşmasına katkı vermektedir⁸⁰. Özetle, mekânsal boşlukların kentin yaşam kalitesi ve kamusal açıdan canlandırılması adına önemli bir potansiyeller mekânı olduğu açıktır.

Şekil 12: İKSDMA'nın tehdit altında olan mekânsal boşlukları (Durusoy Özmen 2019) / *The spatial voids of ILWWHS under threat*

⁸⁰ Durusoy Özmen 2019

Bu noktada değinilmesi gereken önemli nokta ise boşluğa ait sıralanan bu gibi niteliklerin dolunun somut varlığı ile birebir ilişkili olduğudur⁸¹. Diğer bir ifadeyle; tıpkı felsefe, bilim, sanat vb. gibi disiplinlerde olduğu gibi mekânsal bağlamda irdelenen şehirler için de bütünü tanımlayıp anlamlı kılan asıl şeyin, boş(luk) ile dolu(luk) un ikili ve eşdeğer ilişkisi aracılığıyla oluşan bütüncül birliktelik olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, geliştirilen yasal ve yönetsel araçların dolu(luk)-boş(luk) bütünlüğünü koruyacak şekilde kurgulandığı, tasarımın bağlama uygun olarak yapıldığı, işlev ve kullanım bakımından kimlik ve işlevsel değerlerin dikkate alındığı, sosyal doku bakımından ise mevcut kullanıcı ve paydaşların sürece her daim dahil edildiği müdahaleler; mekânsal boşlukların sürdürülebilir korunmalarını sağlayacak yenilikçi araçlar sunacaktır.

Geçmişe dönük olarak yorumlanmaları aracılığıyla olası potansiyelleri kaybedilmeden sürdürülebilir bir şekilde korunmaları mümkün olan mekânsal boşluklar konusunun, özellikle küresel çağı deneyimleyen yoğun yapılaşma baskısı altındaki şehirler için üzerinde çalışılması gereken güncel ve çok yönlü bir problem olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gerek kentleşme baskısı gerekse uluslararası düzeydeki koruma statüsü bakımından benzerlerinden ayrışarak en hassas boşluklara ev sahipliği yapmasına karşın İstanbul'un en hızlı dönüşen çeperi olma sıfatını taşıyan İKSDMA örneği sunularak hazırlanan bu makale aracılığıyla, sürdürülebilir nitelikteki bir dolu(luk)-boş(luk) ilişkisinin ancak ve ancak mekânsal boşlukları da sürece dahil edecek bir yaklaşım doğrultusunda sağlanabileceği üzerinde durulmuştur. Nitekim makale kapsamında mekânsal boşlukları da gözetilen bütüncül nitelikte bir tanımlamanın doğru değerlendirmeyi, doğru bir değerlendirmenin ise mekânsal boşlukların birer değer olduğu görüşünü benimseyen kapsamlı bir koruma yaklaşımının geliştirilmesini mümkün kılacağına dair bir farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, gerçekleştirilecek herhangi bir müdahaleden önce mekânsal boşlukların bütüncül bağlamda anlaşılması, sahip oldukları tüm değerlerin tespit edilmesi ve kapsayıcı bir bakışla yorumlanması şarttır. Altı çizilen yaklaşımın koruma alanında uzmanlaşmış çok disiplinli bir ekip tarafından tüm paydaşları sürece dahil edip gözetilecek biçimde oluşturulması ve kapsayıcı bir yönetim planı çatkısı altında sürekli olarak izlenecek şekilde kurgulanması ise mekânsal boşlukların sürekliliği bakımından önem arz etmektedir.

⁸¹ Durusoy Özmen 2019

KAYNAKÇA

- AKBULUT, R., 2005.
“Zeytinburnu’nda Mekânsal Dönüşüm”, **Surların Öte Yanı Zeytinburnu**, Ed. Alper Çeker, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 186-209.
- ALTAN, Ç. ve GÜLER, A. 1999.
Al İşte İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AREFİ, M. 1999.
“Non-place and Placelessness as Narratives of Loss: Rethinking the Notion of Place”, **Journal of Urban Design**, 4-2: 179-193.
- BAŞ BÜTÜNER, F. 2010.
Urban Fissure: Reconceptualization of the Land Walls Within The Urban Milieu of Istanbul, Doktora Tezi, ODTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- BAŞGELEN, N. 2005.
“Zeytinburnu’nun Tarihsel Sınırı İstanbul’un Kara Surları”, **Surların Öte Yanı Zeytinburnu**, Ed. Alper Çeker, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 126-133.
- BAŞGELEN, N. 2020.
Tarihi Fotoğraflarla Mermer Kule’den Ayvansaray’a İstanbul’un Karasurları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BAYAR, Z. 2005.
“Zeytinburnu 1965-2003”, **Surların Öte Yanı Zeytinburnu**, Ed. Alper Çeker, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 201-221.
- BİLSEL, C. 2010.
“Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, Ed. Cana Bilsel ve Pierre Pinon, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 101-165.
- ÇELİK, Z. 2016.
19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- DOXIADIS, K. A. ve PAPAIOANNOU, J.G. 1974.
Ecumenopolis: The Inevitable City of the Future, Norton, New York.
- DOYDUK, S. 2015.
“Kentsel Boşluğun Korunması”, 27. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Bildiriler Kitabı, Bursa, 145-150.
- DURANAY, N.; GÜRSEL, E. ve URAL, S. 1972.
“Cumhuriyet’ten Bu Yana İstanbul Planlaması”, **Mimarlık**, 72-7: 65-109.
- DURUSOY, E. ve CİHANGER, D. 2016.
“Historic Landscape vs. Urban Commodity?: The Case of Yedikule Urban Gardens, İstanbul”, **Megaron**, 11-1: 125-136.
- DURUSOY, E. ve CAN, M. C. 2018.
“Conservation of the Land Walls Protection Area by Renewal (!): Evaluating the Spatial Effects of the Law No. 5366 Through “Zeytinburnu Culture Valley Project” of İstanbul”, **Megaron**, 13-4: 505-520.
- DURUSOY ÖZMEN, E. 2019.
Değer Olarak Mekansal Boşluk ve Korunmasına Yönelik Bir Yöntem Önerisi: İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ. 1994.
Otogarlar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 6: 181-182.
- EYİCE, S. 1975.
Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- EVLIYA ÇELEBİ. 2004.
Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul I, II, Ed. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FATİH BELEDİYESİ ARŞİVİ.
- FRIEDMANN, J. 1986.
The World City Hypothesis, Development and Change, 17-1: 69-84.
- GÜL, M. 2013.
Modern İstanbul’un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- İSTANBUL TARİHİ ALANLARI ALAN BAŞKANLIĞI ARŞİVİ.
- KALDJIAN, P. J. 2004.
“İstanbul’s Bostans: A Millennium of Market Gardens”, **Geographical Review**, 94-3: 284-304.
- KIVILCIM ÇORAKBAŞ, F.; AKSOY, A. ve RİCCİ, A. 2014.
İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı Koruma Sorunları İzleme Raporu: Tarihi Yedikule Bostanları

- Üzerine Özel Bir İnceleme**, İstanbul Sit Alanları Alan Yönetim Başkanlığı.
- KUBAN, D. 1998.
İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinapolis, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KULOĞLU, N. ve ŞAMLIOĞLU, T. 2012.
Perceptual and Visual Void on the Architectural Form: Transparency and Permeability, *Architectoni*, ca , 2: 131-137.
- MADRAN, E. 2002.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.
- MAGDALINO, P. 2013.
“Constantine VII and the Historical Geography of Empire”, **Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space** ed. Bazzaz, S., Batsaki, Y. and Angelov, D., Harvard University Press: 23-43.
- MAGDALINO, P. 2017.
Ortaçağda İstanbul: Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi, Koç Üniversitesi Yayınları.
- MÜLLER-WIENER, W. 2002.
İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası. İstanbul, Türkiye: Yapı Kredi Yayınları, 16.
- MERRİFIELD, A. 2013.
“The Urban Question under Planetary Urbanization”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 37- 3: 909-922.
- NECİPOĞLU, N. 1995.
“Byzantine Monasteries and Monastic Property in Thessalonike and Constantinople During the Period of Ottoman Conquests (Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries)”, **Osmanlı Araştırmaları XV**, İstanbul.
- NORBERG-SCHULZ, C. 1988.
Architecture, Meaning and Place: Selected Essays, Elect, Rizzoli.
- ORTAYLI, İ. 1987.
İstanbul'dan Sayfalar, Hill Yayın, İstanbul.
- ÖZBAYOĞLU, E. 2005.
“Bizans Döneminde Zeytinburnu”, **Surların Öte Yanı Zeytinburnu**, Ed. Alper Çeker, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 12-21.
- ÖZLER, Ş. 2007.
Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul.
- PÉROUSE, J. F. 2016.
İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri: Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek, Sena Ofset, İstanbul.
- PROKOPIOS. 1994.
İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- PROST, H. 1938.
İstanbul Nazım Planı İzah Eden Rapor, İstanbul.
- SANER, M. 2015.
“Boşluk, Manipülasyon ve Kentsel Boşluk”, 27. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Bildiriler Kitabı Kentsel Boşluğun Dili, Bursa, 37-46.
- SENNETT, R. 2014.
Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- SMITH, T. L. 1937.
The Population of Louisiana: Its Composition and Change, Louisiana, 293: 24.
- SOJA, E. ve KANAI, M. 2007.
“The Urbanization of the World”, *The Endless City*, New York, 54-68.
- TEKELİ, İ. 2013.
İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TURNBULL, S. 2004.
The Walls of Constantinople AD 324-1453, Osprey Publishing, London.
- UNITED NATIONS. 2014.
World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352), Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York.
- YAZICI, E. 1994.
Topkapı Bit Pazarı, İstanbul, 8: 16-22.
- YERASIMOS, S. 2010.
İstanbul İmparatorluklar Başkenti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- YELMEN, H. 2005.
“Kazlıçeşme”, **Surların Öte Yanı Zeytinburnu**, Ed.

Alper Çeker, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 58-87.

VAN MİLLİNGEN, A. 1899.

Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites, Elibron Classics Replica Edition, London.

WEBBER, M.M. 1964.

“*Urban Place and the Non-Place Urban Realm*”, **Explorations Into Urban Structure**, Pennsylvania, 79-153.

WHITE, S. F.; OUSTERHOUT, R.; VARINLIOĞLU, G. ve MICKLEWRIGHT, N. 2013.

Artamonoff: Bizans İstanbul'u İmgeleri 1930-1947, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ ARŞİVİ.

URL KAYNAKLARI:

URL 1: TÜRK DİL KURUMU, 2021.

<http://www.tdk.gov.tr/>

URL 2: UNESCO, 1985.

Historic Areas of Istanbul, UNESCO World Heritage List, <https://whc.unesco.org/en/list/356/>

URL 3: BALIKLI RUM HASTANESİ.

Tarihçe, <http://www.baliklirum.com/VakifTarihce.aspx>

URL 4: İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI DİJİTAL ARŞİVİ.

<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php>

URL 5: İSTANBUL TARİHİ ALANLARI ALAN BAŞKANLIĞI, 2011.

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı-2011, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr>

URL 6: İSTANBUL TARİHİ ALANLARI ALAN BAŞKANLIĞI, 2018.

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı-2018, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr>

URL 7: HARİTA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ONLINE ARŞİVİ.

<https://www.harita.gov.tr/anasayfa>

TEŞEKKÜR

Bu makalenin üretiliği doktora tez çalışmam sürecinde ilgili kaynaklara ulaşmamı sağlayan, beni her zaman destekleyen ve deneyimlerini özveriyle aktaran değerli tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Cengiz CAN'a teşekkürlerimi sunarım.